

Fullscreen

127

X

◀

⌂

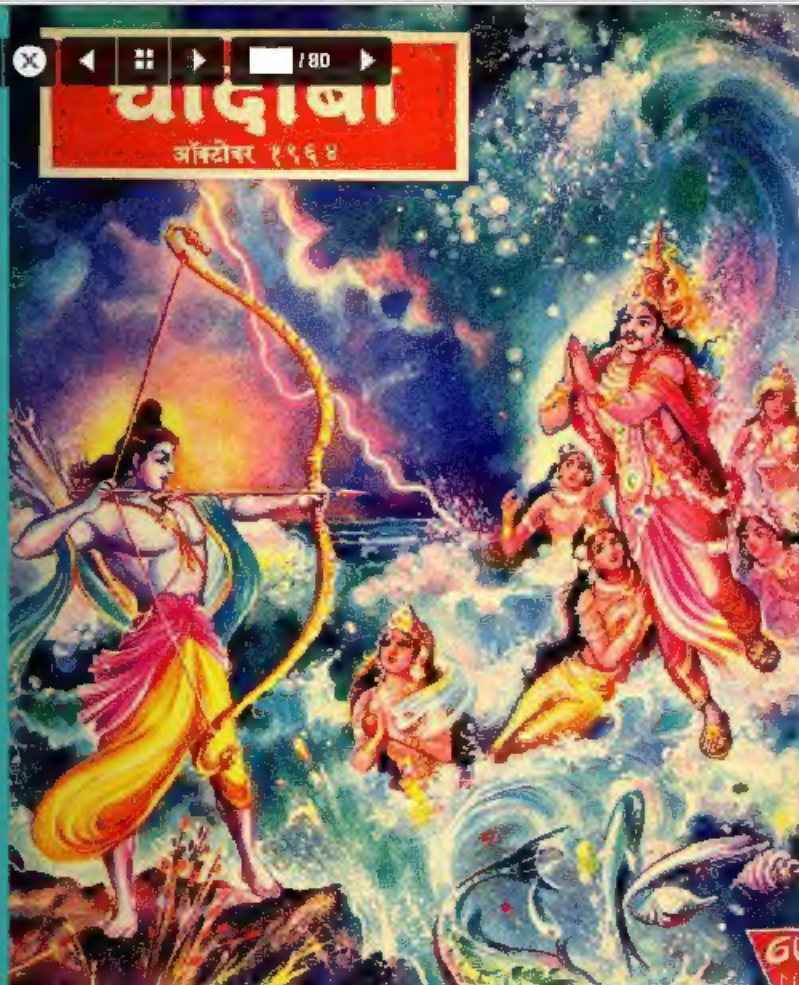
▶

1/80

▶

यादव

ऑक्टोबर १९६४

भास्ताच्या इतिहास

कृष्णदेवरायने पोर्तुगीजांना कांहीं सवलती दिल्या व त्यांच्याकडून स्वतःच्या राज्याचा फायदापण करून घेतला. पोर्तुगीजांनी मुसलमानांच्या हातून गोवा जिंकल्यावर पोर्तुगीज राजेनरने सन् १५१० मध्ये मटफळ जवळ एक फिडा बांधण्याची परवानगी मिळविली.

एका पोर्तुगीज प्रवाशाने कृष्णदेवराय याची फार प्रशंसा केली आहे. कृष्णदेवरायहून दुसरा मोठा राजा नाही. त्याने जेवढा पराक्रम दाखविला आणि राज्याचे वैभव वाढविले तेवढे इतर कोणत्याही राजाच्या नशिवा नव्हते. कृष्णदेवरायाच्या कारकीर्दीत विजयनगर साम्राज्याची भरभराट कळसाला पोचली होती. व्यापाराबरोबर कला व साहित्य यांचीपण उन्नति झाली.

तो स्वतः वैष्णव मताचा होता. पण हिंदूधर्मातील सर्व मतांचा त्याने समादार केला. पराभूत झडू राजांना तो औदार्याने बागवी व जिंकलेल्या प्रदेशांत राहणाऱ्या प्रजेशी स्वतःच्या प्रजेसमसा व्यवहार करी. तो स्वतः एक कवि होता. साहित्याची त्याला आवड होती व त्याच्या बरबारी शेर कवि होते. देवस्थानांना त्याने जमिनी दान करून ब्राह्मणांना वर्षासने वांधून दिली.

इतके सर्व असून विजयनगर साम्राज्य संकटांतून मुक्त नव्हते. उत्तरेकडील सीमेवर शत्रूची कुदळि सतत त्याच्यावर असे. दोघा राजप्रतिनिधींनी बंडे देखील केली. दक्षिणेकडील मदुरेच्या शासकाने कृष्णदेवराय जिवंत असतानाच (१५२८-१५२९) च्या

दर्यात बंडाचे निशाण उभारले. परंतु कृष्णदेवराय त्याच्या पारिपत्याला पोचण्यापूर्वीच त्याला बंड मिळाले.

१५२९-३० मध्य कृष्णदेवराय वारल्यावर त्याचा सावत्र भाऊ अच्युतराय गादीवर आला. मदुरेचा शासक व त्याच्या आभयाला असलेला श्रावणकोरवा राजा दोघाचे त्याने पारिपत्य केले. अच्युतरायने बंड शांत केले खरे, परंतु राज्यव्यवस्थेकडे दुर्लक्ष केले. त्याच्या दोघा मेहुण्याचा मरणाच्या नेहमी राज्यात असे. त्यांनी सर्व राज्यव्यवस्था आपल्या हाती घेतली.

मांडळिक राजांना ही गोष्ट आवडली नाही. रामराज, तिरुमळराज, वेंकटराय इत्यादिकांच्या नेतृत्वाखाली राजप्रतिनिधि स्वतंत्र होऊ लागले. तेव्हापासून विजयनगर साम्राज्यातली शांतता नष्ट झाली.

१५४१ (क्रि.श. १२) मध्ये अच्युतराय वारला. त्याच्यानंतर त्याचा मुलगा वेंकटराज उर्फ वेंकटराय गादीवर बसला. त्याने फक्त ६ महिनेच राज्य केले. त्याच्यानंतर अच्युतरायाचा बाकटा भाऊ संदाशिवराय गादीवर बसला. तो आपला मंत्री रामराय याच्या हातातले एक बाहुले होऊन राहला.

रामराय एक योग्य शासक होता. त्याने कृष्णदेवरायाच्या कारकीर्दीनंतर साम्राज्यात जो विस्कळितपणा आ होता तो दूर करून शांतता व सुवचा स्थापन करण्याचा यत्न केला. रामराय राजनीतिकुशल होता. त्याने चाणक्यनीतीने दक्षतच्या सुलतानांपैकी कधी एकाचा पक्ष घेऊन तर कधी दुसऱ्याची बाजू घेऊन त्यांचे आपसातले वैर वाढविले. परंतु त्याची ही नीति फक्त कांहीं काळच उपयोगी पडली. विजापूरचा राज्यावर सारी करतांना रामरायाने १५४३ मध्ये अहमदनगर व गोवळकुल्याच्या सुलतानांशी सख्ख केले.

विजापूरचा नवाब असदखान हुशार होता. श्रीरंगत झाला. तिसऱ्या दिवशी शत्रूने त्याने गोवळकुंड्याच्या सुळतानाशी एक निराळी संधी केली व विजयनगरची आणखी एक संधी करून घेतली. जशा सन्धेने त्याने गोवळकुंडा व विजयनगर यांची आपसांतील गडी तोडण्यांत यश मिळविले.

वक्कनच्या सुळतानांच्या झोळ्यांत विजयनगरचे राज्य बरेच दिवसापासून संकट होतं. बराचच्या सुळतानांना सोडून वक्कनच्या इतर सुळतानांनी एकत्र होऊन २३ जानेवारी १५६५ या रोजी राक्षसतंगडी या ठिकाणी विजयनगरच्या सैन्याशी युद्ध करून विजयनगरचा पराभव केला. गोवळकुंड्याच्या नवाब हुसेन निजामशाह याने शमराय याचा वध स्वतःच्या हाताने केला.

या युद्धात इतके धन मुसलमान सैन्याला मिळाले की प्रत्येक सामान्य सैनिक देखील

श्रीरंगत झाला. तिसऱ्या दिवशी शत्रूने राजधानीत शिरून नगर उध्वस्त केले. इतक्या मोठ्या वैभवशाली नगराचा ध्वंस ही इतिहासात की एक अपूर्व घटना आहे. हे युद्ध तालीकोटचे युद्ध म्हणून इतिहासात प्रसिद्ध आहे. या युद्धानंतर हिंदूंच्या साम्राज्याला उतरतीकळा लागली. व तुर्की सत्ता वाढत गेली. १७ व्या शतकापर्यंत हे राज्य कसेबसे जिवंत राहिले. वक्कनच्या तवाबांच्या आपसांतील भाळवेदकीमुळे रामरायचा धाकटा भाऊ सिल्लमल्लाय बाला थोडा फायदा झाला. १६१४ मध्ये वेंकटराव द्वितीय याच्या सुल्यूनंतर विजयनगर साम्राज्याचा ह्रास होत गेला. १६१२ मध्ये वेंकटराव याच्या परवानगीने राजा ओडयर याने मैसूर येथे आपले राज्य स्थापन केले.

प्रह्लाद चरित्र

[४]

प्रह्लाद मोठा ज्ञान्यावर त्याचे लग्न झाले. त्याच्या बायकोचे नांव देवी असे होते. त्याला आमुष्मंत, शिवि, विरोचन, कुंभ व विरुंभ अशीं चार मुले झाली. पुराणांत शिवि एक प्रसिद्ध पुरुष होऊन गेला. परंतु तो शिवि प्रह्लादाचा मुलगा नव्हता. तो उषीनर याचा मुलगा होता. त्याच्या आईचे नांव देवी नसून माषवी होतं.

सृष्टिदाने हिरण्यकश्यपूला ठार केल्या-नंतरच्या प्रह्लादाच्या चरित्रांतल्या अनेक गोष्टी पुराणांत आहेत.

प्रह्लाद राज्य करीत असतां स्वर्गावर स्वारी करून ते जिंकण्याची इच्छा त्याच्या मनांत उदभवली. त्याने देवांशी युद्ध केले. तपश्चर्या करीत असलेले विसले. त्यांना पण त्या युद्धांत त्याचाच पराभव झाला. पाहून प्रह्लाद म्हणाला—“हे कोणी दोगी

एकदां त्याच्या मनांतील हरिभक्ति लक्ष झाली व तो स्वतः विष्णूशी युद्धाला सिद्ध झाला. प्रह्लादाने एकदां एका मुनीचा अपमान केला आणि त्यांनी त्याला शाप दिला. म्हणून विष्णूशी त्याचे युद्ध झाले व त्या युद्धांत त्याचा पराभव झाला. नंतर त्याला ज्ञान प्राप्ति झाली व तो पुन्हा विष्णुभक्त झाला.

ज्यवन ऋषि एकां नदींत स्नान करीत असतां पाताळ लोकांत गेले. तेव्हां प्रह्लादाने त्यांचा सत्कार केला आणि स्वयंच्छाकडून तीर्थयात्रेचा बहिष्ना ऐकून घेतला. त्यानंतर तो स्वतः ज्यवन मुनींयरोबर तीर्थयात्रेला निघाला. एका तीर्थस्थानी त्याला नरनारायण तपश्चर्या करीत असलेले विसले. त्यांना पण त्या युद्धांत त्याचाच पराभव झाला.

साधू दिसतात. हे मुनि आहेत तर यांना शाखाळांची काय गरज ?”

ते ऐकून नरनारायणांला राग आला व त्यांनी महाबाणी गुठ करून त्याचा पराभव केला. दुःखी प्रह्लादाने विष्णूचे स्मरण केल्यावर विष्णू दर्शन देऊन म्हणाला—“हे नरनारायण माझा जंश होत.”

एकदा प्रह्लादाचा मुलगा विरोचन व अंगिरस याचा मुलगा सुधन्वा दोघांच्या भनांत एकाच मुलीशी लग्न करण्याची इच्छा उत्पन्न झाली. परस्परांच्या गुणावगुणांचे वर्णन करून दोघे परस्परांशी रूप भांडले.

दोघे निवाडा मागण्यासाठी प्रह्लादाकडे गेले. त्याने त्यांना कस्यप मुनीकडे बाण्याचा सखा दिला.

पण सुधन्वा म्हणाला—“तू राजा आहेस आम्ही तुझ्याकडे न्याय मागण्यासाठी आलो. जो न्याय असेल तो दे. राजाच आपल्या कर्तव्याचा जगला नाही तर इतर कोणीच कर्तव्य पालन करणार नाही.”

त्यावर प्रह्लादाने विरोचन स्वतःचा मुलगा असूनहि सुधन्वाच अधिक गुणवान आहे असा न्याय दिला.

विरोचनच्या मुलाचे नांव बलि, स्वर्गावरून स्वर्गात प्रह्लादाचा पराभव सात्त्यावर तो तपस्वी करण्यासाठी निवून गेला. त्याने आपल्या मागे त्याचा नातू बली यासह गादीवर बसविले. एकदा बलीने आपल्या आजोबांना विचारले—“एका काळी राक्षस महा पराक्रमी होते. पण त्यांचा तो पराक्रम कां छुस झाला ?”

“त्याला कारण विष्णू !” प्रह्लाद म्हणाला.

“विष्णू इतका पराक्रमी आहे का ? त्याला जिकण्याची शक्ति आपल्यापैकी कोणात नाही का ?” बलीने प्रश्न केला.

बांदोबा

“तू हा प्रश्न केलास, हे देखील त्याला कळले जाहे व तो छुला त्याबद्दल शिक्षा विल्याशिवाय राहणार नाही.” प्रह्लाद रागातून म्हणाला व तेच घडले.

बली एक मोठा धर्मवीर चक्रवर्ती होता. तो जे वचन देई ते कधी मोडत नसे. त्याच्या राणीचे नांव अशना. त्याला रत्नाला नांवाची एक मुलगी होती व बाण, धृतराष्ट्र, निकुंभ व विभीषण नांवाची चार मुले होती.

देवांनी बलीला अतिपूर्वक राज्य करू दिले नाही. म्हणून त्याने इंद्रलोकावर बलीकडे आला.

स्वारी केली. इंद्र यावरला. त्याने बृहस्पतीचा सखा घेतला. बृहस्पती म्हणाला—“बलीला जिकणे तुला शक्य नाही. तू या कार्मी विष्णूनी मदत माग.”

बलीने त्रिलोक जिकले. देव ब्रह्मदेवाकडे धाकले. ब्रह्मदेव त्यांना वेऊन वैकुण्ठलोकीं विष्णूकडे गेला. विष्णूने बलीचे पारित्य करण्याचे वचन देऊन देवांना निरोप दिला. त्याने वामन रूप घेऊन कश्यप व अदितीच्या पोटी जन्म घेतला. उपनवन संस्काराच्या वेळी मिश्रावळीसाठी फिरत फिरत तो बलीकडे आला.

बलीने त्याला विचारले—“बोळ काम तीन पावले मृमि देण्याचा संकल्प सोडल्या वेळी शिक्षा ?” कामन म्हणाला—“तीन पावले मृमि !” बलीने ते कबुल केले, पाऊल ठेवून सर्वे भूमि व्यापकी व दुसरे परंतु शुक्राचार्याला त्यांत हात बसू नये. पाऊल ठेवून दिनदिगंत व्यापले. “तिसरे कळले, त्याने बलीला सावध केले. पाऊल कोठे ठेवू ?” असा प्रश्न कामनाने म्हणाला—“तीन पावले मृमि देण्याने करताना बलीने आपले डोकें पुढे केले व वचन भागे ने !” परंतु बलीने ते बाफ म्हणाला—“खेडे !” नाकारले.

प्रहारातले पुढे होऊन विष्णूजवळ आर्चवा केली की हा दिलेले वचन पाळण्या न्यायी उदक सोडणार होता. जेव्हा त्यावेळी युव शुक्राचार्य किष्कंधे रूप घेऊन झारीच्या कोटीत जाऊन बसले. स्त्रीतून पाणी बाहेर येत नाही हे पाहून कामनाने एका खांदी, कोटी साफ करण्यासाठी खात वातली. त्यामुळे शुक्राचार्याचा एक डोळा फुटला. शुक्राचार्य नानूला सरकल्यावर पाणी बाहेर झाले व बलीने संकल्प सोडला. कामनाने पातक सांग.

[३]

[बंगाल प्रतापतील पठाणांनी परिपत्य करण्यासाठी अकबर बादशाहाने मानसिहाला मोठे सेना देऊन पाठविले. जवैवान नगराजनीक त्याने तळ दिला. त्याचा मुलगा जगतसिंह सानूच्या राजाची बाहिनी काढून जाण्यासाठी मंचारणच्या आसपासच्या प्रदेशांत येऊन पोचला. तेथे शैलेश्वराच्या देवळांत संघारणवा फिजेदार बीरेंद्रसिंह याची मुलगी तिलोत्तमा व तिची दासी विमला कोधी सेटल्या. त्या कोधीचा परिचय त्याला सळ्या नाही, वण हो फीण हे मात्र त्याला कळले होतें. तो व तिलोत्तमा यांचे परस्परान्वर प्रेम जळले.

पठाण व मोगल यांचे युद्ध सारल्यास बीरेंद्राच्या सन्मानून पठाणांची बाण त्याची असे होतें. फारच मानसिहावर त्याचा राग होता. परंतु अजिरामस्वामीने दौगलांशी स्नेह ठेवण्यांत दित आहे अशा वपदेश केला, परंतु बीरेंद्रसिंहाला तो सळ्या तितकासा वाचकळ नाही.]

किष्कंधाच्या कोटाला लागूनच दामोदर परलीकडे एक तीन मजली हवेळी व मोठमोठे नदर वहात होता. त्या बाजूच्या वृक्ष दिसत होते.

खिडकीत बसून तिलोत्तमा नदीची गंमत किष्कंधाच्या अंत वाळ्यासमोर पठांगणांत पहात होती. सूर्यास्ताची वेळ होती. नदी- थोर पोपट कोकिळां आणि पक्षी निश्चितपणे

स्वामीजवळ ती संस्कृत शिकली होती. थोड्या वेळामेरे कादंबरी वाजूक ठेवून तिने स्वमयासवद्वा नाटक वाचायला सुरुवात केली. मंतर ते पुस्तक ठेवून दिले व गीत-गोविंद वाचायला घेतले. शेवटी ते देखील ठेवून दिले व अंबलगावर पडून विचारांत मग्न झाली.

तिच्या मनांत कोणते विचार चालू होते हे सांगण्याची आवश्यकता नाही. जगतसिंह तिच्या हृदयीसमोर उभा होता.

विमला अभिरामस्वामीकडे गेली व तिने तिलोत्तमेचे जगतसिंहावर भेन असल्याचे खाला सांगितले. थवदा दिवस होऊन गेले होते. पंचरात्रा दिवशी शैलेश्वराच्या देवा-ल्यांत पुन्हा भेटण्याचे ठरले होते.

“मग तू काय करण्याचे ठरविले आहेस?” अभिरामस्वामीने तिला विचारले.

“तुमचा सल्ला याचिण्या मिळेल या अपेक्षेने मी आले होते.” विमला म्हणाली.

“माझ्या मते हे सर्व विसरून जाणेच हिताचे होईल.” अभिरामस्वामी म्हणाला.

विमलाच्या ओळ्यांत दोन टिपे आली. ती म्हणाली—“तिलोत्तमेच्या हृदयाचा कांही विचार नको का करायला?”

“विमला! महिष्याच जेटीत ओळख-देख नसता एवढे भेन जडले का?” अभिरामस्वामीने विचारले.

क्षणभर विचार करून ती म्हणाली—
“जातां तुमच्याजवळ लपविण्याची काय गरज? गेली चवदा दिवस त्या मुलीचे चिच कोणत्याही कामांत नसते. साण्या-पिण्याची फिकीर नाही व अंथरणावर या कुशीवरून त्या कुशीवर असे रात्रभर चालू असते. क्षणभर देखील तिचा डोळा लागला जसेल तर शपथ. इतका बदल झाला आहे की तिला ओळखणे देखील कठिण वाटते.”

अभिरामस्वामी स्मित करून म्हणाला—
“तुम्हा वाचकांचे हेच तर चुकते. कोणाला मन दिले की जगांत दुसरे काही सुचत नाही. तिलोत्तमा अजून पोरय आहे. दुसरीकडे लक्ष गेले की विसरून जाईल हे सर्व!”

विमलाला ते पडले नाही. गेल्या पंधरा-दिवसांत झालेला फरक तिने स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिला होता. अभिरामस्वामी पुढे म्हणाला—“तिलोत्तमेचे भन राखायचे हे जरे आहे. पण धीरेंद्रसिंहाचे मत काय आहे हे देखील पाहिले पाहिजे.

“त्यांच्या भीतीनेच मी त्यांच्याजवळ हा प्रश्न काढला नाही. मानसिंह व त्याचे पदत नसले तरी त्यांच्याशी मैत्रीचे वागण्याचे ठरविले आहे ना त्यांनी? मग मानसिंहाच्या मुलाला जावई करून घेण्यास काय हरकत आहे?” तिलोत्तमेने विचारले.

“मानसिंह या संबंधास कबूल होईल, कशाकरून?” अभिरामस्वामीने विचारले.

“का नाही कबूल होणार? स्वतः सुपराज तयार आहेत.” विमला म्हणाली.

“पण जगतसिंह धीरेंद्रसिंहाच्या मुलीशी लग्नला तयार होईल हे तुला

खेळत बोलत उडत होते. उन्हाळ्याचे दिवस असल्यामुळे फडकून पडले होते. परंतु नदीवरून गार वारा येत होता, म्हणून ऊष्ण वातावरण नव्हता.

तिलोत्तमा अन्कमनस्वरुपेने खिदकीसमोर उभी राहून कोठे पहात होती हे तिचे तिलाच ठाऊक होते की नाही नव्हते. संध्याकाळ झाल्यावर दासी दिवा ठेवून गेली. तिलोत्तमा आपले मन आवरण्यासाठीच बघणेकांही एक पुस्तक घेऊन दिवाच्या उजेडांत वाचायला बसली. तिचे बाणमहाची कादंबरी वाचायला घेतली होती. अभिराम-

क्यावरून वाटले ?” अभिरामस्वामीने विचारले.

“कुळ, गोत्र, गौरव सर्व दृष्टीनी दोन्ही वंश एका दर्जाचे आहेत. जपधरसिंहाचे वंशज यदुवंशांतलेच नाहीत का ?” विमलाने विचारले.

“यदुवंशकुलोद्भवा विलोचमा योगळाच्या नातेबाह्कांच्या घरी सून म्हणून जाणार वाटते !” अभिरामस्वामीने स्पष्टच विचारले.

विमलाने पण तितक्याच स्पष्ट शब्दांत विचारले—“कां होणार नाही ? यदुवंशाइन लालच्या दर्जाचा वंश आहे का कोटें ?”

ते ऐकून अभिरामस्वामीचा चेहरा लाल झाला. म्हणाला—“तू अजून आपल्या कुटुंबा अदृष्टाची गोष्ट विसरली नाहीस वाटते ! दूर हो, माझ्या दृष्टीसमोर उभी राहू नकोस !”

* * *

जगतसिंह आपल्या वाडिलांचा निरोप घेऊन सैन्य निघाला. त्याचा पराक्रम पाहून पठाणांचे नेत दास्य लागले.

जगतसिंहाने मतिश केली होती की फक्त पांच हजारांच्या सैन्यानिशी जाऊन पचास हजारांचा पुढारी कतलखान वाला

सुवर्णरेखेच्या पळीकडे पिटाळून लावीन. ती पवित्रा पुरी हाण्याची वेळ अजून आली नव्हती तरी दोन आठवड्यांत त्याने जे शौर्य आणि साहस दाखविले त्याचे वर्णन ऐकून मानसिंह म्हणाला—“माझा सुरुवात रजपूत जातीची कीर्ति कायम ठेवील यास शक्य ठरली नाही.”

पचास हजार पठाणांना सोड देऊन त्यांना सुवर्णरेखेच्या पळीकडे पिटाळून लावणे पांच हजार रजपूतांना शक्य नाही हे जगतसिंहाने कळत होते. समोरसमोर युद्ध करून स्वतःच्या मृत्यूला बोंकावणे पाठ-

विण्याचा दुर्दैवपणा कायद्यात तो सिद्ध नव्हता. म्हणून त्याने गनिमी कान्याने युद्ध करण्याचे ठरविले. शत्रूला असावध पाहून लाघे मारायचे व शत्रूची धुळ्याण उडवायची या पद्धतीने त्याने युद्ध चालू ठेवले. त्याचे सैन्य किती आहे हे त्याने शत्रूला कळू दिले नाही. त्याने सैन्य कोठून केव्हा व कसा हल्ला करील हे शत्रूला कळत नव्हते. त्याने आपल्या सैन्याच्या क्कान ल्हान तुकड्या करून त्या जंगोवारीं दाट शार्डीत, शुद्धत, खड्ड्यांत जेथे जेथे दबा धरून बसणे शक्य होते तेथे त्यांना नेमले. त्याचे हेर

शत्रूच्या गोदांत शिरून शत्रूच्या हाल-चालींच्या बातऱ्या पोचता करीत. शत्रूला असावध पाहून एका बाजूने एक तुकडी छाप मारी व शत्रू मज्ज होऊन उभा राहण्या-पूर्वीच दुसऱ्या बाजूने दुसरी तुकडी हल्ला करी. अशा तऱ्हेने शत्रूचा धीर खचून जाई व तो पडून जाई.

जगतसिंहाच्या या युद्धाला पठाण तयार नव्हते. असंख्य सैन्य असूनहि त्यांची धुलदाण उडाली सहलावधी सैनिक ठार झाले. पठाण सेनापतीने जगतसिंहाला समोरासमोरच्या युद्धाला खेचण्यासाठी

जिवस्तीचा प्रयत्न केले. पण ते सर्व फोल ठरले. इतके सैन्य कसल झाले, इतके सैनिक जखमी झाले, शत्रूने रसद छुटून नेली सकाळ संध्याकाळ याच बातऱ्या कतलखानाच्या कानावर येत होत्या. पठाण जेरीस आले. किल्ल्याबाहेर पाऊल टाकणे देखील त्यांना घोड्याचे वाटे लागले. रसद येण्याचा मार्ग बंद झाल्यामुळे उपासमार होण्याची वेळ येऊन ठेवली.

पठाणांना ताळ्यावर आणण्याच्या कामी मुलांने दाखविलेला पराक्रम पाहून भान-सिंहाने त्यांचे अभिनेदन करून एक पत्र लिहिले व आणखी दहा हजाराने सैन्य कुमक म्हणून पाठवीत आहे असे देखील कळविले. जगतसिंहाने उत्तर पाठविले की आप्त सैन्य आल्यास वरेंच होईल. परंतु नरोवर आणलेल्या पांच हजार सैन्याच्या मदतीने मी आपली कामगिरी पुरी करू शकेन असे सैन्य वाटत आहे.

अभिरामस्वामीशी बोलणे ज्या दिवशी झाले त्याच्या दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी विमला आपल्या खोलीत वेणी फणी करीत बसली होती. तीस वर्षांच्या बाईला एवढा नव्हताकहा कडाला असा प्रश्न साहजिकच

मनात उद्भवतो. परंतु ज्यांच्या मनात तारुण्य आहे त्यांना वयोमर्यादेची पत्रां कडभ्याची काय गरज? कांही लोक बीस वर्षे वय असतांनाच म्हाताऱ्यासारखा पोचण्या दाखवतात. विमला वयाने मोठी असली तरी मनाने तरुणच होती. गुणगुणत होती आणि वेणीफणीत श्रुंग होती. वेणीफणी आरंभल्यावर तिने जगतसिंहाने दिलेला मोलाचा हार घातला आणि तिलोचमेच्या खोलीत गेली.

तिलोचमेने चकित होऊन विचारले— “कोठली तयारी? काय आहे तरी काय? कवू देखील की नाही?”

“दूर जायचे आहे!” विमला म्हणाली. “थहा सोडून सांग ना कोठे निघालीस ते!” तिलोचमेने लडिवाळपणे विचारले, विमला तिचा हात धरून तिला खिडकी-जवळ घेऊन गेली व तिच्या काढांत म्हणाली—“शैलेश्वराच्या देवळांत! तेथे एक रजपूत तरुणाला मेढावचे आहे.”

ते ऐकून तिलोचमेच्या चेहरा लज्जावत झाला. स्मित करून व माद खाली करून ती उभी राहिली. तिची बोटे पदारांत गुरफटलेली दिसली.

“मी अभिरामस्वामींना सर्व सांगितले. जगतसिंहाशी लुप्ता किवाह अशक्य असे त्यांचे मत आहे. तुझ्या वडिलांना ही गोष्ट सुट्टीच खपणार नाही, म्हणे. मू असावधपणे त्यांच्याजवळ याविषयी कांही बोललीस तर सर्व फिसकटेल, एवढे लक्षांत ठेव!” विमलाने तिला सावध केले.

तिलोचमा पुसट आवाजांत विचारले—“पण कां? त्यांना कां खपणार नाही?”

“म्हणे कां? आतां काय सांगू? हे पहा, मी बचन दिल्याप्रमाणे देवळांत

Fullscreen

127

26 / 80

जगतसिंहाला भेटणार आहे, व तू मीण
है पण सांगणार आहे. पण धवड्याने
मागेलसे वाहत नाही. मला जे कांही
सांगायचाचे आहे ते मी सांगेनच. पुढे
त्याची मर्जी. तुझ्यावर त्याचे खरे प्रेम
असेल तर...."

विमलाच्या तोंडावर मधेच हात ठेवीत
तिलोचमा म्हणाली—"पुरे झाले म्हा ! मला
बाई लाज वाटते हे सर्व बोलायला. तुला
जायचे असेल तर जा. बाप्ती ना नाही.
परंतु माझ्याविषयी बोलण्याची गरजच काय
मी म्हणते."

"अस्स !! मग वा पोरब्यांत प्रेमसागरांत
बुड्या मारण्याची काय गरज होती म्हा ?"
विमलाने खवचटपणे विचारले.

"जा म्हा ! मला नाही बोलायचे
तुझ्याशी !" तिलोचमा म्हणाली.

"वरें तर मी नाही जात !" विमला
स्मित करून म्हणाली व तिलोचमेच्या
तोंडावर काथ फरक पडतो हे पाहू लागली.

तिलोचमा अगदी पराभव झाल्यासारखी
म्हणाली—"वरें बाई जा !"

विमला स्मित करून म्हणाली—"तर
मग जाऊं म्हणतेस. पण पहा, मी येईपर्यंत
झोपतां कामा नये !"

तिलोचमा जोराने हसली, जणुकांही
म्हणत होती झोप येईल तर ना झोपणार.
विमलाने मातृस्नेहाने तिला पोटाशी
ओढून घेतले. नकळत दोन दिपें तिच्या
ढोळ्यांत आली.

विमला तिलोचमेच्या सोलीतून बाहेर
पाऊल टाकणार तेवढ्यांत अस्मानांने येऊन
निरोप सांगितला—"महाराजांणी बोलविले
आहे." [पुढील गोष्ट पुढील अंकी]

अनिष्टात मत्स्यकन्या

विक्रमाकाने हट्ट सोडला नाही तो साडा-
जवळ गेला. प्रेत खांच्यावर टाकले व
नेहमींमार्गे मोनपणे त्यातनाकाचे निघाला.
तेव्हा येतात वसलेला वेतळ बोळ काढला—
"राजा ! तुला इतके कष्ट कष्ट करीत
असलेक्य पाहून वाटते की कोणीतरी तुला
शावण दिव्य असावा. परंतु तू सगळ्या
जमिनात बाणसाधारला दिव्य नाहीस.
मत्स्यराजाची कन्या मुक्तापथींमार्गे तुं सातः
होऊन अविघ्नत झालेला दिसत आहेस. तुला
कंदाळा वेडे नये म्हणून मी तुला दत्त-
रावाच्या कन्येची गोष्ट सांगणार आहे
रेक." असे सांगून वेताळाने गोड सांगवत
सुस्वात केरी.

मत्स्यलोकाच्या राजकन्येचे नांव मुक्ता-
पथी होते. ती अमरिच रूपवती होती.
तिच्या रूपावर बाळून आज्ञा फणीसुत

वेताळाच्या गोष्टी

Fullscreen

127

X

◀

⋈

▶

28 / 80

भरला. त्याने मुक्तामयीचे अक्षरणा करण्याचे स्थापल्या मनात ठरविले. परंतु त्या प्रयत्नांत त्याला चश मिळाले नाही. याशिवाय सर्व जलपत्र मुरीतल्या रहि-वाश्यांना त्याचा तो दुष्ट हेतु कळला. त्या दिवसापासून फणीमुखाला मत्स्यलोकांत निमित्तपणे राहणे दुरावास्त झाले. तो चंरा सरोवराला मृतीवर आला व सरोवराजकड एक विवर खणून त्या विळांत राहू लागला.

फणीमुख बालकलेक मोडून मिथून गेल्यावर मुक्तामयी निषस्तिथी हिहू फिळे लागली. कारण तिला चाम्नी वाटे की केव्हा व कोठून फणीमुख येऊ, कोण जाणे! परंतु तेजापासून ती भोक्तेपणाने हिहू फिरूं लागली.

एकदा ती चंरा सरोवराच्या मार्गात मृलोकांत आली व चंरा बसत निघून गेली. त्यापूर्वी तिने फणी मृलोक पाहिलाच नव्हता. म्हणून चंरा बसोरीत दस्य तिला फार मनोरंज वाटले.

मुक्तामयी ही सर्वे जहात दिव्यत्वाने उचारात कसे जाणार! त्याने मुक्तामयीचा हिरत अशर्ता फणीमुख अचानक विळांतून बाहेर आला व तिच्यासमोर येऊन उभा राहून तिला म्हणाला “माझ्यान शोधावं माझी

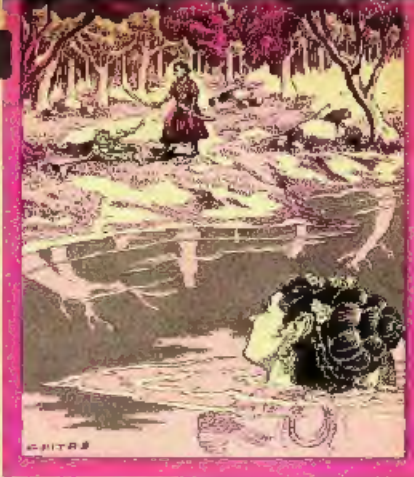
आहेस वाटते! ये, माझ्याशी लय कर आणि मुखात येथेच राहा.”

फणीमुखाला पाहतांच मुक्तामयी मोठ्याने किचकळी व ती चंरा सरोवरांत उडी मारणार, पण हतक्यांत फणीमुखाने तिला सरोवराकडे जाऊ दिले नाही. मुक्तामयी बावळून गेली होती. तिचे सर्व जंग शरथर कांठ होतं व ती सारखी पळत होती.

तिची ती किचकळी ऐकून त्या देशाचा युवराज जगंधर तिकडे धांवत आला. त्याने धांवत असलेल्या रूपवती मुक्तामयीला व तिचा पाठलाग करीत असलेल्या फणीमुखाला पाहिले. तो आला होता शिकारीसाठी. परंतु जनावरांच्या शिकारी ऐवजी त्याला हें दस्य पहातयास मिळाले.

मुक्तामयी धांवत धांवत तो उभा होता तेथे आली व म्हणाली—“हा दुष्ट माझा पाठलाग करीत आला आहे. त्याला ठार करून माझे रक्षण कर.”

जगंधर दूर व साहसी होता. त्याने फणीमुखाच्या डोक्यावर बार केला. दोघांथे दंड चालू असतां इकडे मुक्तामयीने सरो-वरांत उडी मारली व पाण्यावर डोकें काढून दंड पाहू लागली.

जगंधरचा बार मनीं कसळ होता.

प्राणत्याग करण्यापूर्वी फणीमुख म्हणाला—

“मी इतक्या विनवण्या नेह्या तरी तूं माझ्याशी लय करण्यास तयार झाली नाहीस. उलट माझ्या आत्माभिमानास दिव्यकण्यासाठी स्वतः होऊन मी तोंड लपवून बसलों होतो तेव्हावर आलीस. याहि पुढे तूं या युवराजाकरवीं मला ठार करविलेस. या युवराजासाठी म्हणून जर बवाकवाचित तूं या मृतीवर पाऊल ठाकलेस तर तूं एक दगड होऊन जाशील.” अशा आप देऊन फणीमुखाने प्राण सोडला.

बांधोबा

बांधोबा

२६

ते येवून मुक्तामयीने सरोवरांत बुडी मारली व सरळ मत्स्यदेष्टांत निघून गेली. जगंधर ज्या तरुणीचें त्यानें रक्षण केले जगंधरला हें सर्व कळलें नाहीं. होतें ती कोठें आहे हें पाहूं लागला. परंतु ती त्याला कोठें दिसली नाहीं. त्यानें सरोवराजवळ जाऊन पाहिलें तेव्हां त्याला मुक्तामयी फक्त एकदांच बीज चमकावी तशी दिसली व नंतर अदृश्य झाली.

युवराजाच्या अनुयायांना तो कोणाच्या शोधार्थ फिरत आहे हें कळलें नाहीं. त्यापैकां एकानें देखील मुक्तामयीला पाहिल नव्हतें. जगंधरला तिच्याविषयी कोणाजवळ काहीं बोलावें पण वाटले

नाहीं हताश होऊन तो त्याच्या बरोबर धरी परतला.

जगंधर धरी जाला खरा, परंतु त्याचें चित चंपा सरोवराच्या काठीच होतें. मुक्तामयीचे रूप महत्त त्याच्या हृदयांत क्लम होतें ते दोन तीन दिवस तीन कुसुमसुखे वाटले त्याला. तिच्या विरह दुःखानें त्याला जाणव्या दीवित्ताचाच पीढ जाला

एकदां तो कोणालाहि काहीं कळविल्या शिवाय चंपावनात गेला आणि चंपा सरोवराच्या काठीच या आशेनें हिडत राहिला की पद्माचिन मुक्तामयीशीं भेट होईल

तेव्हा त्याला सरोवराच्या काठी एक मणि दिसला तो मणि फणीमुखाच्या डोण्यांतला होता. तो उच्चैः श्रवणें तळ्याबरोबर त्याच्या मनांतून पाण्याचें भव नाहींसे झालें त्यानें चंपा सरोवरांत उडी टाकली जणु काहीं पाणी भवत व त्याला वाट दाखवीत होतें. तो निश्चिंतपणें मत्स्यलोकांत जाऊन पोचला.

विकडे जगंधराच्या मनासाऱ्याच मुक्तामयीच्या मनाची स्थिति झाली होती. जगंधरानें तिचे रक्षण केले त्या वेळेपासून तिचे मन त्याच्यावर वसलें होतें. फणीमुखानें शाप दिला वस्तुतः तर कदाचित् ती पाण्या-

वाटेर येऊन जगंधरला भेटली देखील असती व त्याच्याशी लग्न करून घेऊन त्याच्याबरोबर राहू लागली असती. परंतु ते शक्य नव्हते व जगंधरला मत्स्यलोकांत प्रवेश मिळणे अशक्य होते. म्हणून मनांतल्या मनांत ती झुरत राहिली

कोणी मानवजातीचा तरुण मत्स्यलोकांत आला असल्याचे वर्तमान पळताच ती धावत धावत त्याला भेटण्यासाठी आली जगंधरला पाहून तिला वाटले की देवानेच तिचे गान्धारणे ऐकून तिचे जगंधरशी मीलन बघवून आणले, ती आपल्या महालांत त्याला बोलावून घेऊन गेली.

Fullscreen

127

32 / 30

नंतर मुक्तामयीने आपल्या आईवडिलांना आपल्या मनांतली इच्छा कळविली. त्यांनी मुक्तामयीच्या इच्छेप्रमाणे जगंधराची तिचे लग्न करून दिले व भूलोकांत आपल्या मुलीला पाठवण्याची तयारी काढू लागले. परंतु आश्चर्य म्हणजे स्वतः मुक्तामयीच त्या गोष्टीस तयार झाली नाही.

ते ऐकून जगंधर तिला म्हणाला “मला भूलोकांत तुझ्यापुढून ज्ञान प्राप्त झाले असे काय आहे? मी भूलोक सोडून येथेच तुझ्या संगतीत रहावयास तयार आहे.”

जगंधर पाच वर्षे मत्स्यलोकांत सुखाने राहाला. त्याचा एक मुलगा व एक मुलगी झाली. पाच वर्षे आनंदात केव्हां निघून गेला, काळाले देखील नाही. एकदा स्वदेशी जाऊन आईवडिलांना भेटून यावे असे साहजिकच जगंधरला वाटले व मुक्तामयीच्या अनुमतीने तो त्या मण्याच्या सहाय्याने स्वदेशी आला.

परंतु तिकडे स्वदेशी नगर निघून गेल्यापासून त्याचे आईवडील काळजीत पडले. तो कोठे गेला हे कोणाचाच काही माहीत नव्हते. पुष्कळ शोध केला पण त्यांचा शोधपत्ता लागला नाही. पुत्रविरहाने

बापाने अंधार धरले. अनेक वैद्य आले व त्यांनी नानाप्रकारचे औषध घाणी करून पाहिले. पण गुण पडला नाही. म्हाताऱ्याचा अंतःकाळ जवळ येऊन ठेवला. गादीला कोणी दास नाही.

सुदैवाने त्या परिस्थितीत जगंधर परत आलेला पाहून सर्वांस प्रमानंद झाला. छुळा पाहून बापाला पुनर्वन्मच मिळाला. मुलाकडून थडलेला सर्व वृत्तांत ऐकून म्हातारा म्हणाला—“आतां जे झाले ते झाले, सर्व विसरून जा तूं भूलोकांत राहून राज्य करणार तेव्हा मानवजातीतच लग्न करून घेऊन राज्य करावे पुढे प्रजेचा भार तुझ्या शिरावरच येऊन पडणार. माझ्या मनःशांती-करितां तरी तू हे करावे.”

परंतु जगंधर बापाला म्हणाला—“या आतुष्यांत मी एक पत्नीकृत घेऊनच राहणार. मुक्तामयीच माझी पत्नी! मी इतर कोणत्याही स्त्रीशी विवाहास तयार नाही.”

“तर मग तिलाच घेऊन ये आणि राज्यभार सांभाळ.” वृद्ध राजा म्हणाला.

जगंधरने विचार केला की मुक्तामयी त्याची मन स्थिति ओळखून भूलोकांत येऊन राहायला तयार होईल. तो मत्स्यलोकांत

गेला व सर्व वृत्त सांगून भूलोकांत वलायला त्याने मुक्तामयीजवळ विनंति केली. मुक्तामयी सर्व ऐकून म्हणाली—“तर मग वडिलांच्या इच्छेप्रमाणे एका मानव स्त्रीशी विवाह करून राज्य करण्यास काय हरकत आहे?”

“ती गोष्ट अशक्य! तुझ्याशिवाय आतां माझे प्रेम कोणावर बसणार? दुसरे लग्न करण्याचा विचारच माझ्या मनांत येत नाही. पण भूलोकांत वाचला मुला काय हरकत आहे?” जगंधरने तिला विचारले. मुक्तामयीच्या आईवडिलांनी देखील जगंधरबरोबर अनुमोदन केले

आमोबा

आमोबा

“बरे तर चला!” असे म्हणत शुक्रा-
मयी आपल्या मित्रकन्याबरोबर भूलोकी जायला
निशाली चंपा सरोवराच्या काठावर पाय
ठेवतांच कणीभुलाने दिलेल्या शापामुळे ती
मस्तर-मूर्ति होऊन गेली.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला
“राजा! मला हे कळत नाही की
माहीत असून सुकामयी शापाला का
बळी पडली! शापाची गोष्ट तिने
जगंबरला सांगितली असती तर त्याने
तेव्हाच स्थिति आणून दिली नसती!
याचे उचर माहीत असून दिले नाहीस
तर तुला परिणाम माहीतच आहे. तुझ्या
डोक्याची शंभर छकाले होऊन तुझ्याच पायावर
लोकू लागतील.”

“दोन कारणे आहेत वरला. जपानचे
प्रेम तिच्या सर्वोपरि वाटत होतं. कारण तो

तुमच्या लक्षास तयार झाला नाही, तिने
आपल्या शापाची गोष्ट सांगितली असती
तर जगंबर आपले राज्य सोडून मत्स्य-
लोकांतच कायमचा राहू लागला असता
बायकोच्या प्रेमासाठी पतीने कर्तव्यच्युत
व्हावे ही गोष्ट कोणत्या पतिव्रतेला आवडेल?
म्हणून या संकटातून तोड म्हणून शापाला
बळी जाणे हाच एक उपाय तिला दिसला.
तुमचे कारण असे की तिला पसिमेव निलाले
होतं व दोन मुले व्हाऊ होती. त्या
नंतर हजार वर्षे जरी ती पतीबरोबर राहली
असती तर निराळे सुख काय लाभले
असतं?”

जसा लपटने राजाने मौन भंग होताना
वेताळ प्रेताबरोबर ब्रह्म ज्ञान व मुक्ती
ज्ञानाच्या कादीला जाऊन लोकांकु लागला.
(कल्पित)

पापमुक्ति

सत्ययुगांत पृथ्वीवर सर्वत्र अरण्ये होती, वाटेक तो वर मागून घ्यावा.” पण
त्यांत ऋषी व मुनी रहात. दम्पु सुमनाकने स्वतःसाठी काही एक न मागत
राक्षस व्हात, एक विद्वत् नांवाचा हा वर मागितला की देवा, तु माझ्या
एक दम्पु शांत रहात असे. येथान्हा हितासाठीच वर मागायला सांगत आहेस
जगान्याना छुटून स्वतःचा उदरनिर्वाह करणे तर एक बरं दे. सर्व जग सुखी व्हावे.

ह्या एकच बंधा तो करीत अस. ऋषी सुमनाकने मागितलेल्या बरासुळे त्याच्या-
मुनीकडे काय असणार? म्हणून त्याना विषयी इंद्राच्या मनात आवरमान जास्तच
वाढला. आता तो प्रवर्षी दोनदा सुमना-
काच्या भेटिला येऊ लागला व सुमनाक नवीन काचा रचून त्याचे स्तवन करू
लागला.

सुमनाक नांवाचे एक मुनि होते. त्यांनी मुमनाक एक जागी आश्रम बांधून रहात
इंद्राचे स्तवन करून अनेक ऋचा लिहिल्या. नसे. ती इंद्राचे स्तवन करीत ऋचा म्हणत
इंद्राचे स्तोत्र फक्त सुमनाकच आपल्या भावेगावीं हिडत असे.
कथांत करीत असे. म्हणून इंद्राची त्याच्या- वर फार कृपा असे. इंद्र वर्षातून एकदां
सुमनाक मुनीच्या दर्शनास येत असे. एकदां इंद्र सुमनाकला भेटायला आला
चायचे उठून म्हणत “मुनिवर! काय तेव्हा त्याचा आदर करण्याच्या हेतुने

बरोबर एक किरीट व रजहार घेऊन आला. इंद्राच्या आग्रहाने सुमनाकने तो किरीट व रजहार घेतले. परंतु त्यामुळे त्याच्यावर एक प्राणांतिक संकट ओढवले.

एकदा सुमनाक विदस्यु ज्या रानात रहात असे त्या रानात आला. त्याच्याजवळ किरीट व रजहार पाहून विदस्युला त्यांचा मोह आवरला नाही व त्याने सुमनाककडून ते हिमकावून घेण्याचा यत्न केला. इंद्राने दिलेलं पारितोषिक ते, सुमनाक गप्प कसा बसणार? त्याने प्रतिकार केला. म्हणून विदस्युने त्याला ठार करून वळजवरीने

दोन्ही वस्तू त्याच्याकडून घेतल्या. परंतु मरतेवेळी सुमनाक विदस्युला म्हणाला—
“माझा धव केशवाचे पाप तुला लागले आहे. पण तू खरे बोललास तर तुझे हे पाप धुवून निवेत व तुला पापमुक्ति लाभेल.”

शाप देण्यापेक्षा भरीने पापमुक्तीचा तो आशीर्वाद दिलेला ऐकून विदस्युला आश्चर्य वाटले. त्याने विचार केला, हा मुनि कोणीतरी विक्षिप्तच दिमतो आहे. एक तर कधी किरीट किंवा रजहार घालत नाहीत. हा दोन्ही घालतो. त्यासाठी मी याचा वध केला तर त्यावइत

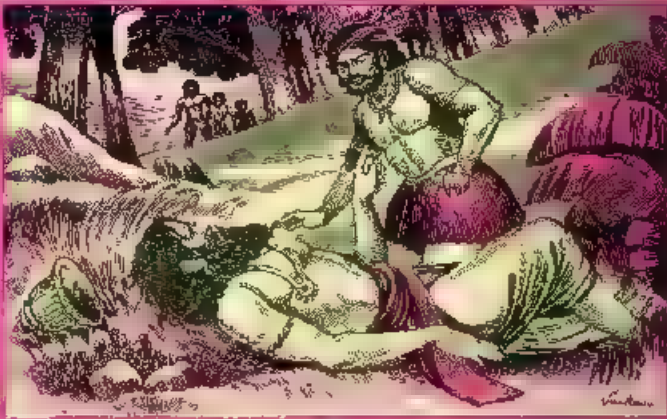
राग करण्या एवजी त्याने मलाच सत्य-रचन पालन करण्याचा उपदेश केला व त्यामुळे पापमुक्ति लाभेल असे देखील सांगून गेला.”

सुमनाककडून मिळविलेला किरीट व रजहार घाळून विदस्यु रानात हिंडू लागला. पुढे काही दिवसांनी सुमनाकचा आवाज ऐकू न आल्यामुळे इंद्र त्याच्या मोघार्थ निवाला त्याला विदस्यु मेटला. त्याच्याजवळ हा किरीट व रजहार इंद्राला दिसले. त्याने विदस्युला विचारले—“तुला हा किरीट व रजहार कोडून मिळाले?”

विदस्यु म्हणाला “तू मला म्हात्वा-शिवाय असा प्रश्न विचारित आहेस यावरून तू दहलोकांतला दिसत नाहीस.”

इंद्राने स्वतःचा परिचय दिल्या व म्हणाला—“मी आपला भक्त सुमनाक मुनि यांच्या शोचार्थ हिंडत आहे. त्यांना मी हे किरीट व रजहार दिले होते.”

“माझे नांव विदस्यु आहे. मी तुझ्या त्या भक्ताला ठार करून त्याच्याकडून हे वळजवरीने घेतले आहेत.” विदस्यु म्हणाला. इंद्राला राग येण्याएवजी आश्चर्य वाटले. इंद्र विदस्युला म्हणाला—“मी कोण हे व

मुनि वासे भक्त होने हैं। माटीत अखून देखील तूं सोहस करून खरें बोलण्यास वा बडल मला आश्चर्य वाटत आहे.”

“त्याचें कारण सुमनाक सुनीच ! पाण सोदतांना त्यांनी मला उपदेश दिला होता की नेहमी खरें बोलत जा. खरें बोलण्याची मला संकय नाही उलट खोटे बोलण्याचा धडाच मी करीत आलों. मी कित्येक खून केले दरबडेखोरी केली परंतु तुझ्या भक्तानें मला उपदेश केला तेंव्हापासून मी सत्यवचन पाळत करीत आहे. आतां खोटे बोलण्यांत मितरेपणा आहे असें मला वाटतें.”

तें ऐकून इंद्र रडूं लागला. तें पाहून विदस्यूनें चकित होऊन विचारलें—“इंद्र ! तुला रडायला काय झालें ?”

“माझा भक्त व मित्र सुमनाक याचा व्रक्षज्ञानी जन्मान्त आला व त्यानें आपल्या वष तूं केला नसून तो माझ्याच हातून

घडला. तूं एक निमित्त मात्र झालास मी किरीट व रत्नहार देऊन ते घालण्याचा आग्रह केला नसता तर मुनींचा वष करण्याची दुरुष्टि तुला झाली नसती. तुजें सत्यवचन ऐकून मला आनंद झाला काय वाटेल तो वर माग !” इंद्र म्हणाला.

“त्या मुनीनें खरें बोलण्यास सांगितलें म्हणून मी खरें बोलत आलों. पापमुक्ति मिळावी अशी इच्छा माझ्या मनांत केव्हांहि उदभवली नाही. आतां तूं वर देणाराच असशील तर माझ्या वंशांत एक व्रक्षज्ञानी जन्मास यावा असा वर दे !” विदस्यूनें वर मागितला.

इंद्र “तथास्तु !” म्हणाला. विदस्यूच्या वंशांत कंठ नांवाचा एक

व्रक्षज्ञानी जन्मान्त आला व त्यानें आपल्या वंशाचें नांव उज्जगर केले

मित्रासरोवर पेज

एका गांवीं गुणाकर व घनाकर नांवाचे दोन मित्र रहात असत. गुणाकर स्वभावानें अयर्दी भोळा होता तर घनाकर कस्ताद. गुणाकरला वडिलोपार्शित जमीन-बमुला, शहाते वर व काहीं संपत्ति मिळाली होती. त्याकर त्याचा संसार सुखानें चाटे. घनाकर व्यवहारकुशल होता मोठे मोठे स्वतःचें काम करून घेणें त्याला छान साधत असे. कोणाकडून पैसे काढून व्यायचे तर ते वेस्तीर देणाऱ्याच्या मनाला दुस्वल्पा-माहीत होते

घनाकर आपल्या मित्रमंडळींसह गुणाकरच्या घरीं येऊन बसे. गप्पागप्प्यांत ते पैज लावीत व कोणी जिंकला की हारणारा पैज लावलेली वस्तु देई. कधीं कोडी

सोडवणें. कधीं व्यवहारांतले प्रश्न करणें अशाच गोष्टींसाठीं ते पैज लावीत.

गुणाकर स्वभावानें जितका भोळा होता तितकीच त्याची बायको व्यवहारांत हुशार होती. तिनें पुष्कळदां नवऱ्याला सांगून पाहिलें कीं या मित्राच्या नादीं कायू नका. केव्हा गोव्यांत सांपडवील सांगतां येत नव्हती. पण गुणाकरचा दरबारा घनाकर व त्याच्या मित्रमंडळीस नेहमीं उघडाच असे.

एकदा घनाकरने गुणाकरला फस्त-विण्याचा धाट वातला. चार मित्र हजर असतां तो गुणाकरला म्हणाला—“मित्रा !

आरण म्हण मुलांमारल्या रोज पैजा भारतो. पण आज आपण समजूतदार मोठ्या साणसासारखी एक पैज लावूं या. मीं तुला एक प्रश्न करतो. तूं त्याचें बरोबर

उत्तर दिलेस तर मी आपले घरदार व सर्व संपत्ति तुझ्या नावीं लिहून देतो, तू उत्तर दिले नाहीस तर तुला आपले सर्वत्व लिहून द्यावे लागेल."

पण मित्र म्हणाले—“हं वष धनाकर! प्रत्येक वेळीं तूच इश करणारा कोण रे? गुणाकर देखील एक प्रश्न करील तुला!”

धनाकर म्हणाला—“कबूल! मी प्रश्न केल्यानंतर त्याने उत्तर द्यावे. कोण जिकला हे खेळ व त्यानंतर त्याने पाहिजे तो प्रश्न करावा, मी त्याला कबूल आहे. मी हारलो वेस्टेने उत्तर दिले “शाळा!”

Filescreen 127 40 / 50

तर आपले घरदार त्याच्या नावीं लिहून द्यायला तयार आहे.”

ती गोष्ट पाहण सरळ व सोपी वाटली व तो ती पैज लावण्याला तयार झाला.

धनाकरने दूरव्याप्त्याने प्रश्न प्रश्न केला—“माताच्या शेतीला नांगर खोल चालवला पाहिजे की वावर.”

गुणाकरला व्यवहारज्ञान सुळीच नव्हते. त्याने अंदाजाने उत्तर दिले—“नांगर खोल चालवला पाहिजे.”

“बूक! उसाच्या लागवडीसाठी खोल खपावे लागते. माताच्या शेतीला खोल नांगरण्याची गरज बसते!” धनाकर म्हणाला.

त्याचे मित्र देखील म्हणाले की गुणाकरने उत्तर बूक आहे ते म्हणाले—“तू आपले घरदार धनाकरला वचन दिव्याप्रमाणे दिले पाहिजेस. पण तुला सुद्धा मक्ष करण्याचा अधिकार आहे. तू प्रश्न विचार!”

गुणाकरने विचारले—“सायबी पाते झाडाळा लागतात की वेळाळा?”

धनाकरने बरोबर उत्तर माहीत असून फराक, मी त्याला कबूल आहे. मी हारलो वेस्टेने उत्तर दिले “शाळा!”

“बूक! झाडाळा नाही वेळाळा लागतात!” गुणाकर ओरडला.

“धनाकर हाण्डा!” सर्व मित्र म्हणाले. नेतर ते धनाकरला म्हणाले—“पहिली पैज तू जिंकल्यास म्हणून गुणाकराचे घरदार व संपत्ति तुला मिळेल. पण गुणाकर दुसरी पैज जिंकला म्हणून तुझे घरदार व संपत्ति त्याची झाली. दोघे आपापल्या घरादारांची बदलावढा करा.”

गुणाकरने ती गोष्ट बरांत जाऊन बायकोला सांगितली. ती म्हणाली “ही काय पैज झाली! तुम्ही त्यांना जाऊन सांगा, मला हे सर्व कबूल नाही. हा अन्याय आहे.”

गुणाकरने बाहेर येऊन बायको संपत्तीची बदलावढा करण्यास कबूल नसल्याचे सांगितले.

धनाकर व त्याचे मित्र म्हणाले—“हं धनाकर! तू वचन दिव्याप्रमाणे निमूटपणे आपले घरदार धनाकराच्या स्वाधीन केले नाहीस तर धनाकरला न्यायाळ्यात जाऊनच निवाडा घ्यावा लागेल.”

शेवटी नोंदण बिकोपास गेले व धनाकरने न्यायाधिकाकडे फिर्याद दाखल केली. दोघे न्यायाळ्यात हजर झाले. साक्षीपुरावा ऐकून

न्यायाधिशाने धनाकरला विचारले—“तू आपली फिर्याद परत घेतोस की तुला निवाडा ऐकावयाचा आहे?”

“मला निवाडा ऐकावयाचा आहे.” धनाकर ऐटीत म्हणाला. न्यायाधिशाने गुणाकरची पण जबाबी घेतली. त्याने खरे खरे ते सर्व सांगितले व ते सर्व आरोवर असल्याचे धनाकर व त्याच्या साक्षीदारांनी कबूल केले.

तेव्हा न्यायाधीश म्हणाला—“तू आपली पैज पहिल्या खेपेस हारल्यास म्हणून तुला आपले सर्व घरदार धनाकराच्या नावीं लिहून

दिले पाहिजेस." असे सांगून न्यायाधिषानें त्याच्यासमोर कोंटाचा कागद ठेवला. गुणाकरनें मिरमिळ होऊन सर्व बरोबर घनाकरच्या नावीं लिहून दिलें. न्यायाधीश तो कागद घनाकरच्या हातीं देत म्हणाला— "पहा बरोबर आहे वा ?" त्यानें होकार दिल्यावर न्यायाधीश म्हणाला— "तू हुतरी पैज हारलास म्हणून आतां तूं आपला सर्व मालमत्ता गुणाकरच्या नावी लिहून दे !"

"मी तो कागद लिहून ठेवला आहे कोंटांनं पहावा." घनाकरनें असें सांगून स्वित्ठां तून एक कागद काढून कोंटांसमोर ठेवला. न्यायाधीश तो पाहून म्हणाला— "हे पहा, तू यात फक्त आपलें बरदार व संपत्ति लिहून दिली आहेस ?"

"होय ! माझ्याकडे जें काही होतें तें सर्व मी लिहून दिलें आहे." घनाकर म्हणाला.

न्यायाधीश म्हणाला— "गुणाकराशी लावलेल्या हुसत्या पैजच्या वेळीं तू गुणाकराच्या संपत्तीचा देखील साक्ष झाला होतास. तुझ्या संपत्तीबरोबर गुणाकराच्या संपत्तीची मालकी पण तुला मिळालेली होती. तव्हा आपल्या कागदावर तूं स्वतःच्या पुन्या संपत्तीबरोबर गुणाकराकडून तुला मिळालेल्या सर्व संपत्तीचा देखील उल्लेख केला पाहिजेस. मी तुला विचारलें होतें कीं तूं किंवा परत वेणार कीं निवाहा पाहिजे ! तूं निवाडा मागितलास. आतां तुला आंतून सुटका नाही. तुला आपलें सर्वसत्त गुणाकराच्या नावी लिहून दिलेंच पाहिजे."

घनाकरला चांगलीच खडबड पडली. तो स्वतःची सर्व संपत्ति घालवून बसला व त्यानें स्वतःचे जगहसं करून घेतले. त्यामुळे त्याला पर गावीं जाऊन राहिलें कामलें.

होण मुक्ती

सौराष्ट्र देशांत एक श्रीमंत गृहस्थ रहात आहे. त्याचे माथ्य उफाटें होतें. विश्वंकर असें होतें. तो म्हणाला "तुम्ही तो आपले सर्वसत्त घालवून नसला. म्हातार-पाणीं दारिद्र्यांत दिवस कंटावचें त्याच्या स्वतःच्या मुलीहून जास्त पाहीन व ती नशिबी लिहिलें होतें. एक म्हातारपण व त्यांत गरिबी. त्याला पकळती एक नात होती. कारा बरें बस असेल तिचें. स्वतःचा व तिचा उदरनिर्वाह कसा चालवा हीच काळजी म्हातारपणाला होती. नातीचें नांव सौदामिनी होतें. तो नातीला बरोबर घेऊन एका क्षोपडीत जाऊन राहूं लागला. दोघांचीं पोटे कळीतरी भरत होती.

इकू इकू म्हातारपणाला वाडूं लागलें कीं त्याच्या एकट्याच्या मिळकतीवर दोघांचीं पोटे भरणे अशक्य आहे. म्हणून म्हातारपणानें विश्वंकरच्या कुटुंबाखेरीज आपलें असें कोणी एका श्रीमंताच्या घरी सौदामिनीला कामाला राहालें नाहीं.

लावून दिलें त्या श्रीमंत गृहस्थाचें नांव. विश्वंकर असें होतें. तो म्हणाला "तुम्ही काळजी करूं नका मुलीची. मी तिच्या मुलीहून जास्त पाहीन व ती मोठी झाल्यावर चांगलें घरदार पाहून तिचें लग्न देखील करून देईन."

सौदामिनी काम करण्यांत हुशार होती. तिच्या कामाची संवय होती व अंगांत आळस मुळीच नव्हता. म्हणून सर्व कामें छान करी. कधीं कोणाला तक्रार करायला तिनें जागा ठेवली नाहीं. म्हातारा घडून घडून नातीला भेटून येई.

चार वर्षांनीं म्हातारपणानें इहलोकाला रामराम ठोकला. आतां सौदामिनीला विश्वंकरच्या कुटुंबाखेरीज आपलें असें कोणी एका श्रीमंताच्या घरी सौदामिनीला कामाला राहालें नाहीं.

सौदामिनी तिला सात खाऊन गुवांना घेऊन रानांत जाई. शेणगोठा, गाईंमदीं घुमणे, भांडी घासणे वगळे घुमणे वगैरे कामे तिला करावी लागत. ऊहाताऱ्यांत हिंदून सर्व तऱ्हेचीं कामे करीत राहल्याने ती थोडी काळवंडली व अशकण्या झाली. फारकी मळकी उगडीं गुंडाळून वेणीफणी केल्या शिवाय तिला काम कावें आगे. म्हणून त्या वयांत तिचे सौंदर्य वाढण्या ऐवजी कमी होऊ लागले.

विश्वंभरच्या पत्नीच्या भवाचे तेव्हा कोठें समाधान झाले परंतु विश्वंभरला मात्र बायकोने सौदामिनीला अज्ञा तऱ्हेने वागवलेले मुळीच आवडत नसे. पण तो कधी एका झळ्याने बायकोला बोलू नाली.

सौदामिनी कष्ट सहन करण्याची संवय झाली होती. एषदा ती गुरे रानांत घेऊन गेली. गुरे एका बाजूला चरत होता. ती बरोबर आपलेली भाकरी वगहन खायला बसली. तिने आपल्या गाई भोजून पाहिल्या. त्या गाईत तिला यमुना नांवाची गाय दिसली नाही. सौदामिनीने भाकरी तशीच उचलून ठेवून दिली तिला खाणे पिके घेतो. “यमुना....यमुना....”

अशी जोरडत संव्याकाळपर्यंत सर्व रान पाठथे घातले. पण यमुना गाय दिसली नाही. शेवटी निराश झालून संव्याकाळी इतर गाईंना घेऊन ती घरी परतली. तिने माकडिणीला यमुना दिसत नसल्याचे जाऊन समितले. ते ऐकून विश्वंभरच्या बायकोने तिला त्या रात्रीच्या वेळी भरावाहेर काढले व म्हणाली “मिळत कशी नाही? जा, काढ हुडकुन. ती दिलाळी तरच घरी परत ये.”

काळाच्या रात्री सौदामिनी पुन्हां रानांत गेली. ती रात्रीच्या वेळी काळोखात “यमुना यमुना.” अशी जोरडत रानांत हिंडत होती. मिथ्या हाकिला जणु कधी उत्तर म्हणून काढून तरी ‘हम्मा’ असा आवाज ऐकू आला. सौदामिनीच्या जिवांत जीव आला. आवाजाच्या अनुरोधाने ती जाके लागली. तिला त्या बाजूला एक झोंपडी दिसली. झोंपडीच्या चारी बाजूला दार झाडी होती व झोंपडीसमोर यमुनेला कोणीतरी बांधून ठेवले होते. सौदामिनी गाईजवळ गेली व तिच्या अंगावर हात फिरवून तिला गोंजारले. इतक्यांत झोंपडीतून तिला कोणीतरी विचारले—“गाईकरिता आली आहेस होय? आत ये सर.”

सौदामिनी आत गेली तिला तेथे तिचे खुजे दिसले. दिमायला तिचे कुरूपच होते. सौदामिनी चकित होऊन त्याच्याकडे पहात असतां एकाचें विचारले—“अशी काय पाहतेस आमच्याकडे! भ्यालीस वाटते आम्हांला पाहून?”

“नाहीं नुबा! मी आपल्या गाईला घेऊन जायला आले आहे.” सौदामिनी निर्भीकपणे म्हणाली.

“ती रानांत हिंडत होती, आम्ही तिला घेऊन आलो म्हणून ती वांचली, नाहीतर केव्हाच वाघानें तिला खाऊन टाकले असते.

तू घेऊन जा भायल्या गाईच्या. पण तू पहा, आम्हाला जो कोणी भेटायला व पाहायला येतो तो फक्त जातिवेळीं आला होता संसा जात नाही. जास्ती त्याचें रूप बघूकल टाकतो." असें सांगून एका खुजानें सौदामिनीला हात धरून आपल्या शेवारीं बसविलें. तिच्या डोक्यावर हात फिरविल्याबरोबर तिचे सर्व केस गळून पडले.

तो खुजा तिला पाहून हंसत म्हणाला—
“पहा आतां तू किती सुंदर दिगतेस ती !”

दुसरा खुजा म्हणाला—“तिला असें विहूष केल्यानें तुला काय भिकालें ?”

“तू रागावली आहेस का आमच्यावर ? खरें खरें माग !” एक खुजा म्हणाला

“वाही दुवा ! तुम्ही माझ्या गाईचे रक्षण केलेत मग मी कां रागानेन ?” सौदामिनी म्हणाली.

“तर मग आम्हाला काहीतरी खावला दे !” पहिला खुजा म्हणाला.

तेव्हां सौदामिनीला आपल्या भाकरीची आठवण झाली. तिच्या खांद्यावरच होत्या भाकऱ्या बांधलेल्या, तिनें शिथोरी सोडली व भाकरी देत म्हणाली—“ही इतकी चांगली नाही.”

“काही हरकत नाही ! नका आपण खाऊन तर पाहू.” असें सांगून त्यानें भाकरीचे चार बांटे केले. तिच्यानीं तीन बांटे घेतले व सौदामिनीला एक बाटा दिला

भाकरी खात एक खुजा म्हणाला—
“फार छान आहे दुवा !”

“क्यान तू आम्हाला आमच्या आजडीचें पकाज खावला दिलेंस, असें म्हणत दुसऱ्या खुजानें सौदामिनीच्या डोक्यावर हात फिरवला त्या बरोबर सौदामिनीच्या डोक्याला सर्व केस आले. तिचें रूप एकदम पाळटून गेलें व ती अप्सरेसारखी सुंदर

दिसू लागली मितम्याने तिच्या गळ्यावर वाट फिरवून तिला म्हटले—“गाणें म्हण वधू काहीतरी !”

सौदामिनीला पण गावेंमें वाटलें व ती गाजं लावली तेव्हां तिचा गळा काकिल्ले-सारखें गाढ झालेला पाहून तिलाच फार आश्चर्य वाटलें. रानांतली वनावरें तो गोड आवाज ऐकून गाणें ऐकायला तेंचें जथा झालीं.

अशा तऱ्हेमें अप्सरेसारखी सुंदर झालेली सौदामिनी गाईच्या घेऊन उजाळप्याच्या सुमारास घरी परत आली. तिला पाहून

मालकिणीनें तिच्यावर आग पाखडली. तिचा आवाज गोड झालेला ऐकून तर ती मनांतल्या मनांत जळफट्टे लावली.

नवऱ्याला म्हणावी “ऐकलेंस का ती क्षय म्हणाली तें ! रानांतल्या तीन खुजांनीं तिला हें रूप व गोड आवाज दिला, म्हणें. आपण बदामलीका घेऊन जाऊं त्यांच्याकडे !”

त्याप्रमाणें मालकिणीनें पुष्कळशीं पकाजें तयार केली व नवऱ्याबरोबर रात्रीं झुलीला घेऊन रानांत गेली. सौदामिनीनें ते खुजे कोर्टें राहतांत त्या जागेच्या खाणाखुणा नीट

समजावून सांगितल्या होत्या. स्वाच्या अनुरोधाने विध त्या झोंपडीजवळ येऊन पोचली. नवराबायको वर उभी राहाली व झुलीला झोंपडीजवळ पाठवून दिले.

चंद्रावलीने झोंपडीत डोकावून पाहिले. खुजे आत बसले होते. त्यांनी तिला आत बोलावल्यावर ती आत गेली. थका खुजाने तिला विचारले—“काल आलेल्या मुलीने सांगितले घाटेत? म्हणून आलीस ना?”

‘होय। मी तुमच्यासाठी उत्तम पकाले घेऊन आले आहे मला तिच्याहून जास्त सुंदर करा!’ चंद्रावली म्हणाली.

“नवे रूप हवे असेल तर मध्य हे आहे हे देखील नष्ट करावे लागेल. ये, जवळ येऊन बस माझ्या.” दुसरा खुजा म्हणाला. त्याने तिच्या डोक्याखाऱ्यावर हात फिरवल्या बरोबर तिचे सर्व केस गळून पडले व ती काळवंडली.

चंद्रावली ते पाहून धाबळून गेली आणि रडू लागली. खुजाना शिर्वागाळ करून ती आपल्या आईवडिलांकडे पावत आली. खुजांनी तिने आणलेली पकासांनी टोफ्यी फेकून दिली. ती सख्त विधंभर व त्याची बायको बसली होती तेथे येऊन पडली.

आईबाप मुलीचे ते विकृत रूप पाहून फार दुःखी झाले. “तोटे सांगून आम्हांला फंसविले वाटते सौदामिनीने!” विधंभरची बायको म्हणाली. श्री आलयाबरोबर तिने रागाच्या शरात सौदामिनीला घराबाहेर काढले. रात्रीची वेळ होती. कोठे जावे काळेना

मिचारीला. मोठ्यांत एका कोपऱ्यात लपून बसली. आईवडील हापल्यावर चंद्रावली रात्री हळूच घराबाहेर पडली. ते भयंकर रूप कोणाला दाखविण्यापेक्षा आत्महत्ये करून मोकळे होण्याचा तिन निश्चय केल होता.

सौदामिनीने तिला पाहिले व जवळ येऊन विचारले—“कोठे निघालीस?”

“हे रूप घेऊन जिवंत राहण्यापेक्षा कोठे तरी जीव देऊन मोकळे जावेसे वाटत आहे.” चंद्रावली म्हणाली.

“तुझे हे रूप पाहून तुलाच काय मला देखील पडत वाईट वाटत आहे. सरासरीच आहे तर दोघी एकदम जीव देऊ. पण खा आधी त्या खुजाना सेटून घेऊ,” सौदामिनी म्हणाली.

दोघी खुजान्या झोंपडीजवळ गेल्या सौदामिनी त्यांना म्हणाली “माझ्या सारखीच हिला पण सुंदर रूपवली करून द्या! नाहीतर आम्हा दोघींचा जीव प्या.”

“तुझ्या प्रमाणे हिने आमच्या बोरुण्यावर विश्वास केला नाही ती पळून गेली बाम्ही हावेर उभाशी फोटासाठी हे सर्व

करतो असे तिला वाटले असेल पण आता तुझ्या सांगण्यावरून तिला बाम्ही

तुझ्या सारखेच सुंदर रूप व थोड जावाज देतो.” त्याप्रमाणे त्यांनी चंद्रावलीच्या अंगाखाऱ्यावर एकदा हात फिरवल्याबरोबर तिला अप्सरेसारखे सुंदर रूप आले. दुसऱ्या खुजाने तिच्या गळ्याला स्पर्श केल्याबरोबर तिच्या आवाज कोकिलसारखा झाला. ती त्यांना म्हणाला—“आता दोघी रागे म्हणा.”

दोघींनी बागे म्हणून त्या खुजाना संतुष्ट केले व उजाडल्यावर घरी आल्या. सौदामिनीने दाखविलेले औदार्य पाहून माल किणीचा राग बाहीता झाला व तिने स्वतः नवऱ्याला सांगून सौदामिनीचे घाटांमाटाने खंय करून दिले. पुढे काही दिवसांनी चंद्रावलीचे देखील रूपा झाले.

भाष्य सुरुवात

मगध सरकारांतलीं एकाच नांव वीरसेन असें होतें. त्यानें आपल्या शौर्यानें आपले साम्राज्य वाढविलें. म्हणून त्याच्या दरबारांत मोठमोठे कवि येऊन राहूं लागले. राजाच्या शौर्याचे व पराक्रमाचे वर्णन करून त्यांनीं मोठीं कीर्ति संपादन केली व पारितोषिकें मिळविली.

एकदां पांचाळ देशातून विष्णुशर्मा नांवाचा एक विद्वान कवि मगध देशांत आला. एका अधिकाऱ्यानें त्याला आपल्या घरी पाहुणा म्हणून ठेवून घेतलें. दुसऱ्या दिवशीं तो अधिकारी विष्णुशर्माला दरबारांत घेऊन गेला. राजाने नव्या कवीचा सत्कार करून त्याला सन्मानपूर्वक बसायला सांगितलें.

निव्हाप्रमाणें दरबारांतल्या कवींनीं राजाची स्तुति करून कविता म्हणून दाखविली. शेडें व्यंग्यच होतें. म्हणून सर्वांना वाटलें

विष्णुशर्मनें देखील त्याचें यशगान करून कविता रचली व हेतुनें राजानें कविता म्हणून दाखविणारांस मोठमोठी पारितोषिकें देऊन त्यांचा सत्कार केला. विष्णुशर्मा हें सर्व फुलत होसा. परंतु त्याला हें सर्व आवडलें नाहीं. त्यानें दरबारांत उभा राहून ही कविता म्हणिली—

“चैन नयैव भोजनम्,
खलं वा दुःखमेव वा
य तत्र बभूव रज्ज्वेन,
अलङ्घयेन धीवते ।”

(तात्पर्य: ज्याला जेथें सुख किंवा दुःख अनुभवायचे असतें तेथें त्याला माथ जणुकाही क्षीरीनें बांधून ओढून नेतें.)

या श्लोकांत राजाची प्रसंसा नव्हती. शेडें व्यंग्यच होतें. म्हणून सर्वांना वाटलें

की आतां राजा रागावणार वण राजा मंत्र्याला बोलावून त्याला म्हणाला: “आ पडिताला दुखील त्याच्या तर्जोप्रमाणें पारितोषिक देऊन त्याचा ‘सत्कार’ करावा.”

मंत्र्यानें राजाज्येप्रमाणें एका कागदावर जें लढाक्याचें होतें तें लिहून राजासमोर म्हाी वळून मोहर लावण्यासाठीं कागद घुडें केला. राजानें म्हाी करून मोहर लावली व चिट्ठी बंद करून विष्णुशर्मांना दिली.

मंत्री म्हणाला—“ही चिट्ठी खजिनदाराना दाखवा, आपल्याला इनाम मिळेल.”

दरबार संपल्यावर ज्या अधिकाऱ्याकडे विष्णुशर्मा उत्तरला होता तो अधिकारी त्याला म्हणाला—“आपल्याला जें पारितोषिक मिळाले आहे तें खजिन्यांत जाऊन मी घेऊन येतां. मला खजिन्यांत जोडस खावची सुडां गरज नाहीं. तुम्ही घरीं चला. मी पारितोषिक घेऊन येतं पाठोपाठ.”

त्या पारितोषिकांत आपला बांडा उबळण्याच्या हेतुनेच त्यानें हा सर्व घाट घातला होता. राज्यांतल्या सर्व अधिकाऱ्यांना ही गोष्ट माहीत होती. प्रत्येक जण मध्यम्याचें तैसे उबळण्याचा धंदा करी. म्हणून नवीन कोणी गांवात आला की

अधिकारी त्याला आपल्या घरीं आग्रह करून ठेवून घेत

तो अधिकारी विष्णुशर्मांना मिळालेली चिट्ठी घेऊन खजिन्यांत गेला खजिन्याराजा भेटून ती चिट्ठी त्याला दिली. त्या चिट्ठीत लिहिलेला मजकूर येणें प्रमाणें होता:

“ही चिट्ठी घेऊन बैथान्याला कैद करावें व उषा सूर्योदयापूर्वी त्याचा शिरच्छेद करावा. ही गोष्ट आ कानाची त्या कानाळा फळतां कामा नये.”

चिट्ठीतील मजकुराप्रमाणें त्या अधिकाऱ्याला कैद करण्यांत आलें

दुसऱ्यादिवशीं पहाटे राजा स्वतः कैद्याला जेठप्यासाठीं आला. काळोखातुळे विष्णु क्षर्माच्या जागी तो अधिकारी बसलेला न कळत राजाने विचारले-“काळ दरबारांत तूं श्लोक म्हटला होतास त्याच्या विषयी आतां तुजें काय म्हणणें आहे ?” परंतु तो विष्णुक्षर्मा नसून राज्याच्या एक प्रमुख अधिकारी आहे हें कळल्यावर राजानें चकित होऊन विचारले-“हें काय? तूं येथें कसा ?” जविकान्यानें खरें खरें दे तामून आपला अपराध स्वीकार केला व माफी मागितली.

“तुझ्या मूर्खपणामुळेच हें सर्व झालें. तूं जा घरीं आणि त्या विष्णुक्षर्माला बघून ये. म्हणजे, राजा स्वतःच्या हाताने पारितोषिक देणार आहे.” राजा म्हणाला

त्या अधिकार्यानें राजाच्या आज्ञेप्रमाणें विष्णुक्षर्माला पाठमून दिलें.

राजाला राग आला आहे ही गोष्ट विष्णुक्षर्माला सुट्टीच साहीत नव्हती. तो सध्याकाळपर्यंत राजाच्या बरोबरच होता. रात्री राजा त्याला बरोबर घेऊन रानांत गेला. निर्जनस्थानी त्याला बंध करप्याचा राजाचा हंतु होता. परंतु राजाच्या घोड्याच्या वाटेवर एक चिमारी सांघ आडवा आला. घोडा घाबरून मागाच्या पायावर उभा राहिला. राजा घोड्यावरून खाली पडला व त्याच्या पाठीचा कप्याच मोडला. मोठार राजाला घरीं घेऊन गेले. विष्णुक्षर्मानें म्हटलेला श्लोक राजावरच लागू पडला. खुशामत करण्याऐवजीं खरें शोलणाऱ्या विष्णुक्षर्मावर राजानें खूप होऊन स्मरणा मोठें पारितोषिक दिले त्या दिवसापासून खोटी खुशामत करणाऱ्या कर्मांना पारितोषिक देण्याचा प्रघात राजाने बंद केला

परिपकारी गोपाळ

एकदा रामराव आपल्या छुड्वाराब नांवाच्या नातेवाईकाकडे जेवायला गेले. दोघे जेवायला बसले. सुड्वारावानें पहिलाच घास तोंडांत घेतला असेल, घास कम्यतरी गिळला आणि बायकोवर थोरडला “हें ग काय? तांदुळ निवडले नाहीत वाढतें ?

रामरावांनीं पण भातांत खडे असल्याचे ओळखले. पण मुस्ते पयढेंच विचारले “वहिनी! तांदुळांत इतके खडे कसे काय आले बुवा ?”

“काय सांगूं भाऊजी! दुकानांतून तांदुळ घ्यावितें. खडे दिसत देखील नाहीत. तांदुळाच्या रंगाचेच नेमके मेले कोठून आले आहेत फेणास ठाऊक? पक्का तांदुळांतच खडे आहेत असें नाही. हालीं, कडधान्यांत, प्रत्येकांत

खडे आहेत. नेमके त्या रंगाचे खडे कसे मिळतात नव्हते.”

सुड्वाराब तापलेले होते. म्हणाले “हल्लींच्या बायका झाल्या आहेत आळशी! धान्य निवडणें त्यांच्याकडून होत नाही व दुकानदाराला शिष्या रेंत सुटतात.”

पण रामरावांनीं हे खडे धान्यांत येतात कोठून याचा शोध काढायलाचें मनाशी ठरविले. ते दुकानदाराकडे गेले व त्याला विचारले “काय हो? तुमच्याकडून जें धान्य म्यानें त्यांत खडेच खडे मिळतात, कारण वग्नय ?”

बाणी म्हणाला “काका! आम्ही बाजारपेठेंत जाऊनल्याकडून धान्य घेऊन येतो आणि गिऱ्याकडून विकतो. आमचा आदती दानालाल नांवाचा सावकार आहे.

त्याच्याकडे जाऊन चक्करी करा कदाचित काही कसेल !”

रामराव दानालाल शेठ कडे गेले व चक्करी केली. म्हणाले “काय हो शेठजी ! तुम्ही ज्यांना ज्यांना धान्याचा पुरवठा करता त्या दुकानदाराकडेचे गिन्हाईक धान्यांत खडे आहेत म्हणून तक्रार करीत आहेत.”

दानालाल शेठ म्हणाला “नाना ! आमच्या आवतीत का धान्य पिकते ! आम्ही शेतकऱ्याकडून घेता व ते दुकानदाराला विकता. आता खडे कोठून येतात हे शेतकऱ्यांनाच ठावे !”

Full Screen

127

54 / 80

रामरावांनीं जवळपासच्या खेदे गांवांत जाऊन शेतकऱ्यांकडे चक्करी केली शेतकरी म्हणाले—“काका, अहो धान्य खडकांत का पिकते खडे आयला ? शेते हात भर सोल नांगरून धान्यासारखा जगाचा पाम निश्चूकून काम करावे तेव्हा धान्य पिकते. धान्यांत माती आढळेल कदाचित पण खडे फा वावेत ?”

एका म्हाताऱ्या शेतकऱ्याने रामरावांना बाजूला बोलावून नेले आणि म्हणाला “है पहा, यातले गुपित मी तुम्हांला सांगतो दानालालची लबाडी जोंप्यंत तुमच्या लक्षात येत नाही तोंप्यंत तुम्हांला कळणार नाही हे सारे. हा दानालालने निरनिराळ्या रंगाच्या खडकांची कोठारें भरून ठेवली आहेत. दोन तीन ठेके खडे मिसळून तो धान्याचा व्यापार करतो खडे विकून पैसा मिळविणे हा त्याचा धंदो आहे. त्याला धाक दपटशा वाखून मार्गावर जाणें शक्य नाही. रात्री तो खडे मिसळतो त्या वेळीं छापा मारून पकडतां आले तर चोर सांपडेल.” रामराव रात्री दानालालाच्या कोठाराकडे गेले, आणि खरोखरच दिवे लावून बात

धान्यांत खडे मिसळण्याचे काम चालू असल्याचे त्यांना आढळून आले. त्यांनीं लिडकीकडून डोकावून पाहिले तेव्हा जे दृश्य त्यांना दिसले ते पाहून तर ते थरथर झाले. खडे वजन करून प्रमाणशीर मिसळण्याचा धंदो चालू होता रामरावांना राहिले नाही ते ओरडून म्हणाले—“शेठजी ! हा काय धंदो चालवला आहे, गिन्हाईकाचा वीन प्यायचा !”

दानालाल थोडादेखील भ्याला नाही ‘चोराच्या उरड्या बांबा’ या न्यायानें ओरडला “चोर आला आहे चोरी करावला, धरा त्याला !”

रामराव म्हणाले “चोरीच करावला आलो असलो तर तुम्हांला बोलावून विचारले असतें होय ? दार उघडा, तुमच्याशीं मला बोलावयाचे आहे.”

दानालालने क्षणभर विचार केला. दार उघडले नाही तर ओरडा करून हा सर्व शक्ति जमिनी करील असा विचार करून त्याने दार उघडले व म्हणाला “अहो ! तुम्ही का ? मला वाटले की कोणी दुसरा असेल !”

नंतर थोडा वेळ थांबून म्हणाला— “रामराव ! तुम्ही या भानगडीत कशा

पदतां ? अहो व्यापाऱ्यांचे रहस्य तुम्हांला काय माहीत ? खऱ्याचा व्यापार केला तर उपाशी मरावे लागेल, खोटेवर व फकी जास्त केशवाशिवाम कोठे व्यापार चालतो का ? आणि दानधर्म करावला तरी पैस कोठून आणायलाचे तुम्हांला सांगा ! चोऱ्याच्या व्यापारात फायद्याचे नस काढू नका !”

“तरमग असे करा ! धान्यात खडे मिसळल्याने जितकी किरफात होत असेल तितके पैस माझ्याकडून व्या आणि तुम्ही हा धंदो सोडा.” रामरावांनीं सूचना केली.

बाबोबा
४५

बाबोबा

दानालाल सेठने विचारले “अण तुम्हाला काय फायदा?”

“मला जो फायदा मिळवायचा असेल तो देव देईल मला. तुम्हाला किती लाभ मिळवा असे वाटते? मी ती रक्कम उद्यां तुमच्या घरी पोचती करतो.” रामराव म्हणाले.

दानालाला ही सर्व थडा व चेष्टा वाटली. तो रामरावांना म्हणाला “है पहा, पांचवे पोतीं आहेत घान्याचीं. पन्नास पोथ्याल एक पोतीं खडे वा दिसोवानें दहा पाती होतात. तोच माझा फायदा.”

तुमच्या दिवशीं रामरावांनीं घरी जाऊन स्वतःकडे किती पैसे आहेत, सोजून पाहिले. थोडे पैसे कमी पडले ते खोणाकडूनच तरी कर्ज मागून घेऊन सर्व पैसे दानालाला दिले. म्हणाले “हा तुमचा फायदा! आतां लोकांना बांगला माल मिळाला पाहिजे वरें का!” असें सांगून रामराव निघून गेले.

ही कोणीतरी विक्षिप्त व्यक्ति दिसते आहे. असा विचार करून दानालालनें सर्व पैसे ठेवून घेतले.

कांहीं दिवसांनीं रामराव पुन्हां आपल्या मित्राच्या गांवीं आले. त्यांनीं सुव्वारावांचा

विचारले “काय रे कुवा! आसां तांदूळ वरे मिळतात ना? खडे बिडे तसतात ना?”

“वरे फसलें! आमच्या नशिवाले खडे सुटतात का?” सुव्वाराव म्हणाला. रामराव सल्ल दानालालाच्या घरी गेले त्याच्याकडे नवीन सुल आली होती. मुळाचें मुळतेंच लय काढलें होतें. जेवणाबळ चालू होती. त्यानें रामरावला आलेले पड्डन नमस्कार केला व जेवायला चलायला प्रांगितले. “जेवण होईल चावकाश! मी एक गोष्ट विचारायला आलों होतो.” असें सांगून दानालाला एका वाजूला बोलवून

वेळून गेले व म्हणाले—“अजून गावकरी म्हणतात की घान्यांजले खडे कमी श्याले नाहीत! अरे काय कारण?” “अहो रामराव! आतां मी तुम्हाला काय सांगूं? मी तुम्हाला वचन दिलें तेव्हापासून ती वृक्ष कधीं केली नाही. मी खडे मिसळणें सोडलें तरी हे स्थान जडान व्यापारी सोडतील तेव्हां ना अण सुटणार!”

“तरमग तुम्ही दुकानदारांना माल विकण्याचा सोड्डा घा व हो सर्व मला एक गोष्ट विचारायला आलों होतो.” असें विक्त जा!’ रामराव म्हणाले. दानालाला रामरावांच्या हठीपणाबद्दल आश्चर्य वाटले.

म्हणाला—“तें मंतर पाहून घेऊं, पहिल्याने जेवून तर म्हाला.”

तोपर्यंत पुष्कळ लोकांची जेवणें झालीं होती. रामराव जेवायला बसले. तोंडांत धात वातल्यावरान्न धोरले—“येजो—”

तीच स्थिति होती त्यांच्या बरोबर बसणाऱ्यांची. सर्व म्हणत होते, “हें जेवण, काय जेवण आहे !” सर्व पानावरून उठले, दानालाला पाईट वाटले.

पहिल्या पंक्तीतल्या लोकांना बांगल्या तांदूळाचा भात वाढला होता. पण दुसऱ्या पंक्तीच्या लोकांना वाढलेल्या माताचे तांदूळ चांगले नव्हते. चांगले तांदूळ संपलेले पाहून सैबाभयाने सगळ्या कोठारांत आऊन समोर जे पोतें दिसले त्यांतले तांदूळ काढून भात झकलून होता. पाहुण्यांनीं बोरझा केस्यानर सैबाकी म्हणाला “बला दासवितो मी

कोपत्या पोत्यातलें तांदूळ घेतले हातें ते ! सर्व त्याच्या पाटांपाठ कोठारांत गेलें तेथे तांदूळशेजारी निरनिराळ्या रंगाच्या सव्वाचीं पोतीं होती. तीं पाहून सर्व नातेवाईक पाहुणेसंडळी दानालालाच्याकडे व्यशकित झुजेनें पाहूं लागलीं.

रामराव म्हणाले “दानालाल मला एक गोष्टीचे बरे वाटले, तुम्ही लोकांना जे तांदूळ बिकतां तेच तुमच्या घरी वापरतां परंतु दानालाला त्यान व्यय दिसलें. तो रामरावाला घरांत बोळावून घेऊन गेला व त्यानी दिलेले सर्व पैसे पसत करून म्हणाला “आतां काळाळा खडा लाकळा, पुन्हां ही तुकार तुमच्या कानवर येणार नाही. झाला नेवडा पाणउतारा पुरं” तेव्हां पासून दानालालने व्यापारत जोसण्या राखला.

युद्ध कांड

माझीजे हें सुचविल्यावर कीं विभीषण राज्यालोभानें आला असोवा राम म्हणाला “विभीषण दुष्ट असो वा सुष्ट. तो शरण मागतो आहे. सज्जिव कुठ्ठात जन्माला येऊन शरणागताला नकार कसा देऊं ?” सुग्रीवाला तें पटलें नाहीं तो म्हणाला “कचल’ हा क्षत्रिकर्म झाला. पण यांत फावदा काय ? याला आपल्या गोटांत शिरू देतां कामा नये मरकळा भावाविरुद्ध उलट धाण्याचा काय विश्वास ?”

“राजधर्मचिंद गोष्ट मी सांगत आहे. तुझा विश्वास संपादन करून एन वेळीं तुझा राज्य बळकावण्यासाठीं शत्रूच्या कमकुवत घात करील, रावणाचाच भाऊ, त्याचा पणाचा फावदा घेतल्याशिवाय कोणी राहिल काय विश्वास !”

का ? म्हणून राजानें तो किती का समर्थ असे ना मावाचा देखील विश्वास करून औदार्य दाखविणें रास्त होत नाहीं. रावणानें म्हणूनच बाच्यावर विश्वास केला नाहीं. समझा रावणाविरुद्ध उलटून आपल्या मदतीनें तो त्याचें राज्य बळकावण्याच्या हुतुनें आला आहे, तर मग हा आपल्याला सोडून जाणें शक्यच नाहीं. राम म्हणाला.

तरी सुग्रीवाच्या मतात शक्य झाला नाहीं. तो म्हणाला “पण लक्षांत ठेव हा

तुझा विश्वास संपादन करून एन वेळीं तुझा राज्य बळकावण्यासाठीं शत्रूच्या कमकुवत घात करील, रावणाचाच भाऊ, त्याचा पणाचा फावदा घेतल्याशिवाय कोणी राहिल काय विश्वास !”

“सुग्रीवा! तो दुष्ट हेतूने आला आहे असें एक वेळ मानलें तरी तो माझ्याविरुद्ध काय करणार? स्वतः रावण शरण मागायला आला तर मी नाही त्याला परत करणार! शरणगताच्या रक्षणासाठी प्राण वेंचावे लागले तरी मी त्याला तयार आहे. म्हणून तू त्याला आदरपूर्वक बोलावून घेऊन ये.” रामानें आज्ञाच केली.

सुग्रीवानें जास्त वाद घातला नाही. तो विभीषणाला बोलावून घेऊन रामाकडे आला.

विभीषणानें रामाचे पाय धरले व म्हणाला—“रामा! मी रावणाचा धाकटा अमोघ कनक आहे. अदृश्य शत्रूचा व

भाऊ आहे. त्यानें माझा अपमान केला म्हणून मी त्याला सोडून तुझ्या दारां जण मागायला आलो आहे. मी आपले मित्र बांधव सर्वांना लंकेंत सोडून तुझ्या आज्ञेला आलो आहे. आतां तू ठेवशील तसा राहीन. माझे सुखदुःख, राज्य व वैभव सर्व तुझ्या कृपेवर अवलंबून आहे.”

रामानें विभीषणाला अश्वसन दिलें व म्हणाला—“लंकेची स्थिति कशी काय आहे हें सांग! रावण व त्याच्या राक्षस सैन्याच्या बळाबळाची मला कल्पना करून दे.”

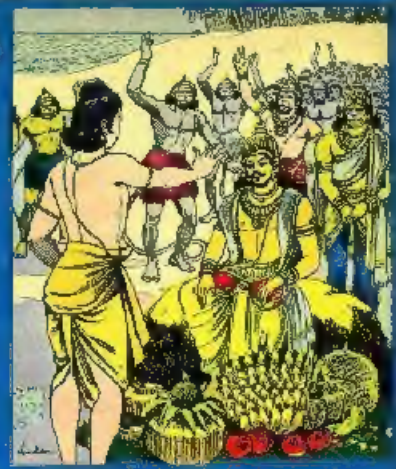
विभीषण म्हणाला—“रावणाला वन-देवाचा वर प्राप्त आहे. राक्षस, गंधर्व किंवा कौणत्यादि प्राण्यांच्या हातून त्याला धुलु येणें शक्य नाही. स्वर्णाहून धाकटा व माझ्याहून मोठा जामचा मयला भाऊ कुंभकर्ण महाबलवान आहे. युद्धांत इंद्राची देखील तो बरोबरी करू शकेल. रावणाचा सेनापति महत्त यानें कुबेराचा सेनापति मणिगद बाला जिंकले आहे. मारुतीने इंद्राजिताच्या शस्त्रीची कल्पना करून दिलीच असेल. त्यानें स्वतः इंद्राला जिंकून इंद्रजित ही पदवी मिळविली आहे. त्याच्याजवळ एक

क्वण्याची शक्तिदेखील त्याला प्राप्त आहे. महोदर, महापार्श्व, अकंपन वगैरे रावणाचे सेनापति दिक्पालकांशी देखील बरोबरीने युद्ध करू शकतील असे पराक्रमी आहेत. रक्तमांसाहारी राक्षस लंकेंत कोठ्यत्रच आहेत. त्यांच्या मदतीनेच रावणानें दिक्पालकांना जिंकले.”

तें सर्व ऐकून राम त्याला म्हणाला—“विभीषणा! आ सर्वे राक्षसांचा तहार करून मी लंकेचे राज्य तुला देईन. तू माझ्यावर पूर्ण विश्वास ठेव. रावण स्वर्ग, सृष्टि किंवा पाताल लोकांत कोठेहि जाऊन लपला तरी तो माझ्या हातांतून सुटणें शक्य नाही. मी आपल्या तिसां भावांची क्षप घेऊन सांगतो, रावणाचा वध केल्याशिवाय मी अयोध्येला परत जाणार नाही.”

“या युद्धांत तुझ्या बाजूनें युद्ध करण्यास मज्जादेखील परवानगी दे. मी यथाशक्ति तुला मदत करीन.” विभीषण म्हणाला.

रामानें संतुष्ट होऊन लक्ष्मणाला समुद्राचे पाणी आणावयास सांगितलें. नंतर रामानें विभीषणाला लंकेचा राजा म्हणून श्रेष्ठ करून विधित त्याचा राज्याभिषेक केला.

लक्ष्मणानें वानरांसमक्ष विभीषणाचा लंकेचा राजा म्हणून राज्याभिषेक केला. सर्व वानरांनी रामाचा जयजयकार केला.

नंतर सुग्रीव व हनुमान दोघांनी विभीषणाची एकांतांत भेट घेऊन त्याला विचारलें—“एवढी मोठी वानसेना आहे. पण या सर्वांना समुद्रपार लंकेला कसें घेऊन जावयाचे हें नाही कळलें जाम्हाला.

उपाय तूंच खुचविला पाहिजेस.” “रामानें समुद्राजवळ जरण मागावी. या समुद्रावर रामाचा पूर्वज सगर राजा यानें उपकार केले आहेत. म्हणून तो रामाचे

काम बान्हवानें करावयास तयार होईल." विभीषण म्हणाला.

सुग्रीव रामाकडे गेला व विभीषणानें सांगतलेलें निवेदन करून समुद्राची आरापणा करण्यास विनंति केली. रामानें त्याप्रमाणें समुद्रकाठीं वर्षे अंशरून त्यावर शोण्याचें ठरविलें.

शार्दूल नांवाचा एक राक्षस वेष पालटून वानरसेनेत रावणाच्या बतीनें हेरगिरी करण्यासाठीं आला. त्यानें सर्व परिस्थिती शुसर्पणें पाहून बेतडी व रावणाला येऊन सांगितले कीं वानरसेना समुद्रावर वादळाच्या

लाटा येतात तशी बेत आहे. सगळ्या राम-लक्ष्मण सीतेच्या शोधार्थ समुद्र किनाऱ्यावर येऊन उतरले आहेत. सैन्य धोडून हि पाहालें तरी तें सुमारें दहा योजन पसरलेलें दिसलें. मी हें सर्व वाईघाईत वर वर पाहून आलों आहे. बारीकीनें सर्वे पहावयाचे असेल तर आपली कोणाला तरी पाठविणें बरोबर होईल.

रावण तें सर्व ऐकून शुक्र नांवाच्या राक्षसाकडे म्हणाला—“तू सुग्रीवाकडे जा व मी जो निरोप सांगत आहे तो त्याच्याकडे पोचता कर.” नंतर रावणानें त्याला गुप्तपणें जें काहीं सांगाययाचें होतें ते त्याच्या कानांत सांगून त्याला निरोप दिले.

शुक्र राक्षसानें पक्ष्याचें रूप घेतलें आणि समुद्रपार वानर सेना होती तेथें आकाशांत येऊन पोचला. तो आकाशांतच उडत फिरला घाले लागला व त्यानें रावणाचा निरोप सुग्रीवाला सांगितला. म्हणाला—

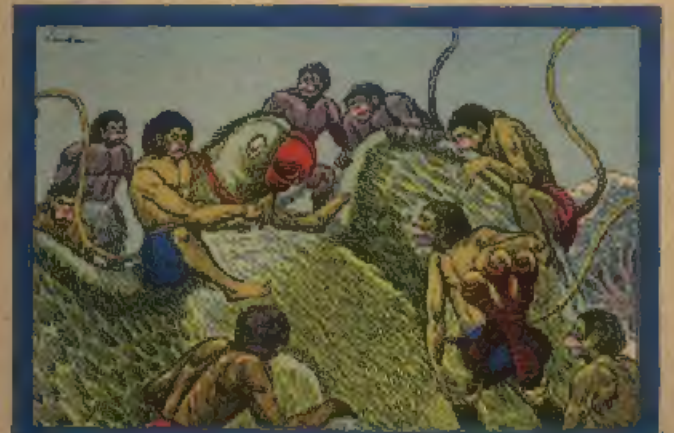
“वानरराज सुग्रीवा! रावणानें बला तुझ्याकडे त्याचा निरोप कळविण्यासाठीं पाठविलें आहे. तूं कुलीन वंशांत जन्माला आला आहेस. मला फाकमी आहेस निष्कारण तूं माझ्याशीं वैर कां करीत

आहेस? वाली राजा मित्र व सखा होता. तुला अकथ्य असतो. माझ्या हातपासे जो तूं त्याचा भाऊ, मी तुला भावाभावास मित्र पोरविण्यास सांगितला होता तो मी मानित आलों. मी रावणाच्या शय्यकाल घेऊन आलों तर त्यांत तुझे काय विषयलें? नूं बुद्धिमान आहेस. तुला ज्ञात रावणाची गरज नाहीं, खूप विचार कर आणि किम्विधेय परत जा. कर्कट देवाला देखील प्रवेश नाहीं, मग नरावानरांस कोडून मिळणार!”

तूं एकूण वानरांनीं अत्यवसांत उडी मारून शुक्र राक्षसाकडे जाविनांवर येतले.

शुक्र राक्षसानें पक्षी रूप घेतून वानर सेनेत जाऊन पोचला. तो आकाशांत उडत फिरला व त्यानें रावणाचा निरोप सुग्रीवाला सांगितला. म्हणाला—

“वानरराज सुग्रीवा! रावणानें बला तुझ्याकडे त्याचा निरोप कळविण्यासाठीं पाठविलें आहे. तूं कुलीन वंशांत जन्माला आला आहेस. मला फाकमी आहेस निष्कारण तूं माझ्याशीं वैर कां करीत

अंगद सुग्रीवाला म्हणाला—“हा दूत दिसून नाहीं. हेर दिसतो आहे. यावे आपल्याशी बोलण्याचे मित्र करून आपल्या सर्व सैन्याची टेहळणी वरच्या वर केली आहे. याला पकडा. लंकेला जाऊ देऊ नका.”

सुग्रीवाच्या आज्ञेने वानरांनी पुन्हा शुक्र राक्षसाचा घुरून जमिनीवर ओढले. शुक्र पुन्हा ओरडला—“रामा! मी दूत आहे व दूत अवघड असतो. हे वानर माझे पंत तोडीत आहेत. डोळे काढून द्राक्ष्याच्या विचारांत आहेत.” रामाने पुन्हा वानरांना समवाचून सांगितले व स्थला सोडविले. नंतर रामाचे पुन्हा समुद्राला नमस्कार केला व खेक्यासारखी हात ठेवून समुद्रासमोर पडून राहिला.

रामाने असा तऱ्हेने तीन रात्री काढल्या. परंतु समुद्राची कृपा झाली नाही. तेव्हा रामाला राग आला. म्हणाला—“जगात वे चांगले लोक असतात त्यांना भितरे मानण्यांत येते. समुद्र मला फापुरण समजत असेल कदाचित! वरें तर त्याचा समाचार घेतला पाहिजे. असा विचार करून रामाने लक्ष्मणाच्या बाजूने बाण जाणाऱ्या सांगितले. मी समुद्र शोणवून वानरसैन्य समुद्रपार

लंकेला येऊन जाईन. पाहलो या समुद्राची किती शक्ति आहे ती!”

रामाने एक अग्निबाण सोडला. तो लागताच समुद्रांत वादळी वारा सुटला. लाटा उसळू लागल्या व समुद्राच्या तळांतले शंख, शिपावगैरे पाण्यावर तरंगू लागले. समुद्राला जणू कांही उकळीच फुटली.

लक्ष्मण रामाला म्हणाला—“रामा पुरे कर जातां!” पण राम मागे पाऊल घ्यावला तयार झाला नाही. राम म्हणाला—“समुद्रा! तुला पाताळ लोकांत पाठवून देतो एक श्वेद देवील पाणी राहणार नाही. फक्त कळवाळ राहील, लक्षांत ठेव.”

असे सांगून रामाने ब्रह्मास उचलले. धनुष्यावर चढवून त्याने ते वानापर्यंत ओढले. परंतु बाण सोडण्यापूर्वीच सर्वत्र हाहाकार उठून गेला, जणू कांही पृथ्वी झाला व अल्पाशच कोसळते की काय वाटू लागले. पर्वत थरथर कापू लागले. नद्या व सरोवरे एकत्र एक भासू लागली. सूर्य, चंद्र व तारे डळमळले. सोसाव्याचा वारा सुटला व शुद्ध लता खफटून पडू लागल्या. समुद्राचे पाणी अटू लागले व

रामाचा कोच थोडा शॉट झाला. त्याने ब्रह्मास मागे घेतले.

समुद्र हात जोडून सप्तर्षींसह धांवत रामासमोर येऊन हात जोडून उभा राहिला. त्याला रंग वैदूर्य रत्न सारखा होता. त्याने रक्तवर्णी वस्त्रे परिधान केली होती. पुष्पभाळा, रत्नहार व जाम्बून घालून तो आला होता. सौत्याच्या माळेत कीस्तुभमणी शळकत होता.

समुद्राने रामासबळ येऊन रामाला आपले नांव सांगून नमस्कार केला व म्हणाला—“कित्येक योजने मागे सरकले. ते पाहून ‘रामा! गोमर्त्य हा माझा स्वभावधर्म

वाहे. तो मी कसा सोडू? परंतु वानर सैन्य समुद्र पार करून लागले की त्यांच्या जिवाला थोका होऊ नये याची जबाबदारी मी घेतो."

"एण मी हें जें ब्रह्माख बघविलें आहे त्याचा काळ उपयोग करूं?" रामानें विचारलें.

बा बाजुला उठरेकडे दुमकुळ नांवाचा प्रदेश आहे. तेंथें भयंकर चोर व डाकू राहतात. त्यांचा प्रजेला फार त्रास होतो. ते माझे पाणी वापरतात व हें पापकर्मी करतात. त्यांचे पारित्य करण्यास हा बाण सोडावास." समुद्र रामाला म्हणाला.

तो बाण जेथें वाळून पडला तेथील प्रदेश मरुत्कान्तार म्हणून पुढें प्रसिद्ध झाला. तो बाण पृथ्वीला भेटून पाताळ लोकांत गेला व तेथून पाणी बाहेर आलें. त्या

जगेचे नांव व्रणकुल पडलें. तेंथें नित्य पाणी मिळूं लागलें. दुमकुळ प्रदेशांतल्या सर्व चोरांचा संहार झाला.

तेव्हां समुद्र रामाला म्हणाला—"तुज्या सैन्यांत नल नांवाचा एक वानर आहे. तो विश्वकर्माचा मुलगा आहे. शिल्पकलेत तो आपल्या बापाहून कमी नाही. त्याला सांग पल बांधायला. पल जुडूं नये हें माझ्याकडे लागलें."

असें सांगून समुद्र अंतर्धान झाला. नल रामाला म्हणाला—"समुद्र जें कांहीं म्हणाला तें बरोबर आहे. मी पल बांधण्याचे काम स्वतःच घेतों. स्वतःच आपल्या कलेचे वर्णन करण्यापेक्षा दुसऱ्यानें येऊन केलें तर बरें वा विचारानें मी राग्य होतो. आपली आज्ञा असेल तर पल बांधण्याचें काम आम्ही सुरू करावला सुरवात करतो."

नेहरू चरित्र

[२]

सन १८८७ च्या नोव्हेंबर महिन्याच्या १४ तारखेस (मार्गशीर्ष कृष्ण सप्तमीला) मोतीलाल नेहरू यांस एक पुत्राल झाले. तेच जवाहरलाल होत. एका श्रीमंत बाण्यांत एकुलता एक मुलगा. उमानंतर अकरा वर्षे मूळ झाले नव्हते. एहलेंच मूळ झालें, तो मुलगा. म्हणून जवाहरलाल जींचे बालपण लाडांत गेलें. परंतु त्यामुळे बाल पाणी आवश्यक अशी समनगस्त मुलांची संगत त्यांना लाभली नाही. झालेंत गेले असते तर साधी सोबती व मित्र मिळाले असते. एण त्यांना झालेंत बातलेंच नाही. चाँच शिक्षक-शिक्षकांनीची शिक्षण ठेवून शिक्षणाची व्यवस्था करण्यांत आली.

जवाहरलालजींना शिक्षण देण्यासाठी एक इंग्रज शिक्षकीण होती. मोतीलालजींच्या मित्रमंडळींत पुष्कळ इंग्रज लोक होते. ते नेहमी मोतीलालजींना भेटायला येत. वरून भांडत. आगगाडींत प्रवास करतांनाच जवाहरलालजी त्या सर्वांना आदरपूर्वक भेटत. एण जवाहरलालजींना मात्र त्यांना भेटणें

फार आवडत नसे. कारण ज्यांनी मारताला परतून केलें व जे भारतीयांना हीन लेखत त्यांच्या विषयी आदर जवाहरलालजींच्या मनांत कसा उज्जणार? हें सर्व दडील-धाण्यांच्या तोंडून जवाहरलालजींनीं ऐकलें होतें व त्याचा परिणाम त्यांच्या मनावर झाला होता, हें सांगण्याची गरज नाही. जवाहरलालजींच्या नातेवाहकांत एकजण इंग्रज व एंग्ले इंडिक यांच्याशी वा ना त्या कारण-वरून भांडत. आगगाडींत प्रवास करतांनाच मुख्यकरून असलीं भांडणें होत. इंग्रजांसहो त्या काळांत निराळे उबे राखून ठेवलेले

